Jongere bouwkunst en stedebouw

1800-1945

Monum
Inventaris
Project (M

COLOFON

Uitgave
Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland
Koningskade 1
2596 AA 's-Gravenhage
telefoon 070 - 3116611

Samenstellers
drs M. Höfkens
M. van Ingen
drs S.R. Jonkergouw
drs M.H.J. Koenders
drs A.F.J. Niemeijer
drs L.A. Nizet
ir Th.A.J. Schiere
drs E.B. de Snoo - van de Garde
ing. M. Spooren
ir M. Verwey

Begeleidingscommissie
D. Brouwer de Koning
drs Th.M. Elsing
W. de Jong
ir D.J. van der Veen
ir J.G. Wegner

Vormgeving
Facilitaire Dienst, Bureau Vormgeving

Druk
Facilitaire Dienst, Bureau Reproductie

's-Gravenhage, november 1991

HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK EN STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

INVENTARISATIE

HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

maart 1991
M.H.J. Koenders

INHOUDSOPGAVE

1. **INLEIDING**

2. **FYSISCHE GESTELDHEID**
   2.1. Bodemgesteldheid
   2.2. Afwatering

3. **LANDSCHAPSSTRUCTUUR EN GRONDGEBRUIK**
   3.1. Ontginning en agrarisch grondgebruik
   3.2. Niet-agrarisch grondgebruik
   3.3. Visuele karakteristiek

4. **INFRASTRUCTUUR**
   4.1. Landwegen
   4.2. Wateren
   4.3. Dijken en kaden
   4.4. Spoorwegen
   4.5. Nutsvoorzieningen

5. **NEDERZETTINGEN**
   5.1. Algemeen
   5.2. Kernen
      5.2.1. Bergambacht
      5.2.2. Ammerstol
      5.2.3. Berkenwoude
      5.2.4. Achterhoek
      5.2.5. Benedenberg
      5.2.6. Bovenberg
      5.2.7. Kadijk
      5.2.8. Tussenlanen
      5.2.9. Zuidbroek
      5.2.10. Bergstoep
      5.2.11. Bovenstad
      5.2.12. De Hem (ged.)
      5.2.13. De Hoek
   5.3. Verspreide bebouwing

LITERATUURLIJST

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

BIJLAGEN

1. INLEIDING

De gemeente Bergambacht is gelegen binnen het Zuidhollands Waardengebied - M.I.P. regio C - in het midden-zuidoostelijk deel van de Krimpenerwaard (zie **figuur 1**). De huidige gemeente ontstond in 1985 toen de voormalige gemeenten Ammerstol, Bergambacht en Berkenwoude werden samengevoegd. Al in 1857 was de voormalige gemeente Zuidbroek bij Bergambacht gevoegd.
Bergambacht grenst in het zuiden aan de rivier de Lek. Aan de overzijde daarvan ligt de gemeente Liesveld. Ten westen van Bergambacht liggen Nederlek en Ouderkerk, ten noorden ligt de gemeente Vlist. In het noorden grenst Bergambacht aan Schoonhoven (zie **fig. 1**). De gemeentegrens is deels landschappelijk, deels historisch-juridisch van aard. Ze wordt namelijk bepaald door de loop van de Lek (in het zuiden), door een aantal oude poldergrenzen (ten noorden en ten westen) en door gegraven waterlopen (sloten, weteringen). In het noordoosten bepaalt het riviertje de Vlist over een kleine afstand de grens. De oude poldergrenzen zijn voor een groot deel nog herkenbaar aan polderkaden.

Bergambacht heeft een oppervlakte van 3.805 ha (3.446 ha land plus 359 ha binnenwater) en telde op 1 januari 1990 9.136 inwoners. Daaruit resulteert een bevolkingsdichtheid van 265 inwoners per km^2 landoppervlak. Afgezien van de plaatsen Bergambacht, Ammerstol en Berkenwoude bevat de gemeente nog een tiental kleinere kernen. Dit zijn (in alfabetische volgorde): Achterbroek, Benedenweg, Bergstoep, Bovenberg, Bovenstad, De Hem, De Hoek, Kadijk, Tussenlanen en Zuidbroek.

2. FYSISCHE GESTELDHEID

2.1. Bodemgesteldheid

De bodem van de gemeente Bergambacht bestaat uit veen, al of niet bedekt met een kleilaag. Dit veen (zogenaamd bosveen) is gevormd tijdens het Holoceen - het geologisch tijdvak volgend op het Pleistoceen, vanaf circa 10.000 jaar geleden tot nu - en wel in de periode van het Subboreaal (circa 3000-700 voor Chr.). Vanaf de vroege Middeleeuwen (500-1000 na Chr.) is langs de oevers van de Lek klei afgezet over het veen. De dikte van deze vrij zware rivierklei (maximaal 80 cm) neemt binnen de gemeente naar het noorden toe snel af. De omgeving van Berkenwoude bestaat uit een dik pakket bosveen met een bovengrond van kleiig veen. Men heeft de bodem hier veelal verbeterd met "toemaak", een combinatie van slootbagger en met zand vermengde koemest. Als gevolg hiervan zijn de sloten in dit gebied aanmerkelijk verbreed.

Langs de Lek zijn smalle oeverwallen gevormd. Deze stroomruggronden bestaan uit zware zavel tot lichte klei. De oude kern van Bergambacht is gebouwd op een zogenaamde "donk". Dit is een oude rivierduin van klei-arm zand. In het zuidwesten bij De Hoek ligt in de Nespolder ook zo'n formatie oude rivierzanden, herkenbaar aan een hogere ligging en afwijkend bodemgebruik (boomgaarden). Niet of nauwelijks waarneembaar zijn twee kleinere donken tussen Ammerstol en Bergstoep. Ten zuiden van de Lekdijk liggen kleiige buitenlanden (gorzen).

Het weinige reliëf in het nagenoeg vlakke polderlandschap is een gevolg van klinkverschillen tussen oude stroomruggen van verlande veenriviertjes enerzijds en het veenpakket anderzijds. De door veen overgroeide stroomruggen liggen nu iets hoger dan hun omgeving (reliëfinversie).
De lage ligging van het maaiveld (tussen -1,0 en -1,9m NAP) is een gevolg van de sterke inklinking en oxidatie van het veendek na ontginning en ontwatering. Hoe dikker de veenlaag, hoe sterker de klinkverschijnselen. Derhalve vertoont het gemeentelijk grondgebied tegenwoordig een afhelling naar het noordwesten (globaal de lijn Ammerstol-Bergambacht-Berkenwoude). In het zuiden langs de Lek vindt men de wat hoger gelegen gronden. Hiertoe behoort ook de oude rivierdonk bij De Hoek (+ 0,7m NAP). Het hoogteverschil tussen het maaiveld en de Lekdijk (circa + 5m NAP) is zeer opvallend.

2.2. Afwatering

Het grondgebied van Bergambacht is verdeeld over drie verschillende polders, alle gelegen binnen het hoogheemraadschap van de Krimpenerwaard. Het zuidoostelijk deel (ruim de helft van de gemeente) wordt ingenomen door de polder Bergambacht. Deze watert af in zuidwestelijke richting op de Lek bij het gehucht De Hoek. In het midden van de gemeente ligt de polder Zuidbroek. Deze loost zijn water via de polder Den Hoek en Schuwagt (gemeente Nederlek) in oostelijke richting op de Hollandse IJssel. Het noordwestelijk deel behoort tot de polder Stolwijk. De hieronder vallende polderdelen Berkenwoude en Achterbroek kunnen hun water kwijt naar het noorden via de Stolwijkse Boezem. Dit

boezemwater komt uit in de Hollandse IJssel bij Gouderak (gemeente Ouderkerk). Hier kan ook water worden ingelaten.

Na de ontginning van het veengebied (11e, 12e eeuw) geschiedde de afwatering de eerste tijd op natuurlijke wijze via een stelsel van sloten en weteringen. In de dijken langs de Lek en de Hollandse IJssel waren sluizen gelegd. De exploitatie van de bodem deed het maaiveld echter sterk dalen (par. 2.1.). Daarbij kwam nog een stijging van het rivierpeil. In de loop van de 15e eeuw werd de invoering van windbemaling noodzakelijk. Al eerder, in de 14e eeuw, was de uitwatering van de polder Zuidbroek reeds verlegd van de Lek naar de Hollandse IJssel. De windmolenbemaling heeft gefunctioneerd tot in de 19e eeuw. Zo zorgde omstreeks 1850 een tiental windmolens voor het op peil houden van het binnenwater.

Hoewel in verband met verveningsactiviteiten in de Krimpenerwaard in het begin van de 19e eeuw hier enige tijd een door stoomkracht aangedreven gemaal dienst heeft gedaan (par. 3.2.) werd stoombemaling pas in de tweede helft van de 19e eeuw definitief ingevoerd. De polderdelen Berkenwoude en Achterbroek profiteerden hiervan als eerste toen in 1866 aan de Hollandse IJssel bij Gouderak (gemeente Ouderkerk) een stoomgemaal werd gebouwd (gemaal M. Verdoold Czn., uitgebreid in 1880). In 1878 kon de polder Zuidbroek gebruik gaan maken van het stoomgemaal van de polder Den Hoek en Schuwagt aan de Hollandse IJssel tussen Krimpen en Ouderkerk aan den IJssel. Voor de polder Bergambacht - die van oudsher een drietal verschillende uitwateringspunten bezat; respectievelijk op de Lek, de Vlist en de Hollandse IJssel - werd in 1879 een stoomschepradgemaal gebouwd bij Haastrecht aan de Hollandse IJssel. De bijna 9 kilometer lange Bergvliet tussen Ammerstol en Haastrecht werd toen de hoofduitwatering van deze polder. Het gemaal functioneerde tot 1926 als hoofdgemaal. In dat jaar werd die functie overgenomen door een nieuw motorgemaal bij het dijkgehucht De Hoek aan de Lek.
De bestaande windmolens werden successievelijk buiten gebruik gesteld en afgebroken. Slechts één poldermolen overleefde de omschakeling van windkracht naar fossiele brandstoffen. Dit is de molen De Bachtenaar aan de Visserkade in de noordoosthoek van de gemeente. Deze wipmolen uit 1714 maalde tot 1946 water van de polder Bergambacht op de Vlist. Tegenwoordig is de molen alleen nog als woning in gebruik. De verschillende stoomgemalen zijn in de eerste helft van deze eeuw uitgerust met dieselmotoren. Later volgde elektrificatie.
In de zuidwesthoek van de polder Zuidbroek werd in 1922 een Amerikaanse windmotor gebouwd tot vervanging van de daar staande windschepradmolen. Deze ijzeren windmoleninstallatie (type Hercules Metallicus) is uitgerust met 24 rotorbladen en een stalen vijzel.

3. GRONDGEBRUIK

3.1. Ontginning en agrarisch grondgebruik

In de hoge middeleeuwen (1000-1200) werd een begin gemaakt met systematische ontginning van de veengronden binnen de gemeente Bergambacht. De eerste ontginningen vonden plaats vanaf de rechter Lekoever. Vanaf deze ontginningsbasis zijn min of meer haaks op de rivier in noordelijke richting smalle strookvormige kavels uitgezet. De kavels werden gescheiden door evenwijdig lopende sloten die het natte veen moesten ontwateren. Op deze wijze bracht men het veengebied in cultuur. Vanuit het westen (Lekkerkerk) en het oosten (Schoonhoven) ging het langs de Lek richting Ammerstol. Ter hoogte van deze plaats "ontmoette" men elkaar. Dit is nog te zien aan de verkaveling op deze plek die de vorm heeft van een taps toelopende "scheg" (zie **fig. 3b**). De achtergrens van deze eerste ontginningsfase wordt bepaald door de evenwijdig aan de rivier gelegen Beneden-en Bovenbergse Huisweg.
In de tweede ontginningsfase (12e/13e eeuw) diende deze Huisweg als basis voor nieuwe ontginningsactiviteiten. Daarbij werd het veen op eenzelfde wijze ontgonnen tot aan de grens met Stolwijk (Slingerkade/Reekade). Bij deze tweede fase was de ontginningsdiepte c.q. de achtergrens, in tegenstelling tot de eerste ontginningsfase, wel van tevoren vastgesteld.
Het westelijk deel van het gemeentelijk grondgebied (Berkenwoude, Achterbroek) kwam aan bod in een derde fase (13e/14e eeuw). Het betrof een restantgebied in het hart van de Krimpenerwaard, ingeklemd tussen de eerdere ontginningen van Bergambacht, Lekkerkerk, Ouderkerk en Stolwijk. De Achterbroekse en de Berkenwoudse Huisweg (nu West- en Oosteinde) dienden als ontginningsas. Ten zuiden van Berkenwoude sluit de verkavelingsrichting (noord-zuid) aan bij die van Zuidbroek/Bergambacht; ten noorden van Berkenwoude is de verkavelingsrichting afgeleid van die van Ouderkerk (noordwest-zuidoost).

Na het veengebied in cultuur te hebben gebracht legden de bewoners zich toe op akkerbouw en veeteelt. Naast graan werd er in de omgeving van Ammerstol/Schoonhoven ook hop, kool en hennep verbouwd. De noodzakelijke ontwatering ging echter gepaard met inklinking en oxidatie. Hierdoor daalde het maaiveld en steeg het grondwaterpeil. Dit maakte akkerbouw op den duur onrendabel. Noodgedwongen legde men zich meer en meer toe op veeteelt. De akkerbouw werd ingeperkt tot gewassen die een hoge grondwaterstand konden verdragen, zoals hennep dat gebruikt werd voor touw- en zeilfabrikage.

In de 19e eeuw vormde de veehouderij het belangrijkste middel van bestaan. Naast de produktie van melk en boter nam het maken van kaas een voorname plaats in. De wei, een bijprodukt van de zelfkazerij, kon dienen als varkensvoer. Het fokken van varkens (vlees, spek) leverde een belangrijke aanvulling op het inkomen van de boer. Varkensmest was weer goed bruikbaar voor het op peil houden van de vruchtbaarheid van de graslanden.
Omstreeks 1850 zal zo'n 90 procent van het cultuurland uit weide en hooiland hebben bestaan. Aan de binnenzijde van de Lekdijk lagen enkele gebiedjes met broekbos (wilgenhout). In de omgeving van Ammerstol en Berkenwoude kwam nog op enige schaal akkerbouw voor, uitgeoefend op zeer smalle kavels waarop voornamelijk hennep en verder vlas en aardappels werden verbouwd. Verspreid door de polders lagen her en der kleine percelen broekbos/hakhout.

In de periode 1850-1940 onderging de positie van de veehouderij een belangrijke verbetering dankzij modernisering van de bedrijfsvoering (toepassing kunstmest, aankoop krachtvoer). Een verbeterde waterhuishouding (par. 2.2.) maakte een hogere veebezetting mogelijk. De geproduceerde melk werd steeds vaker afgeleverd aan en verwerkt in zuivelfabrieken. Ook de varkensteelt won aan betekenis, zodanig zelfs dat het aantal varkens uitsteeg boven het aantal stuks rundvee. Dit ging gepaard met de bouw van veel nieuwe varkensschuren. De akkerbouw kromp verder in. De meeste met broekbos begroeide percelen werden omgezet in hooi- of weiland. Deze veranderingen in bodemgebruik leidden tot een toename van de oppervlakte grasland tot boven de 90 procent van het areaal cultuurland. De verkavelingsstructuur werd niet noemenswaardig gewijzigd.
Op de licht zandige oeverwallen langs de Lek kwam op beperkte schaal fruitteelt tot ontwikkeling rond Ammerstol. Na de Tweede Wereldoorlog heeft de fruitteelt zich hier nog enigszins uitgebreid.

Op de buitendijkse gronden langs de Lek werd riet gesneden voor mattenfabrikage. Ook stond hier aanplant van wilgenhout (grienden) waar men manden, hoepels en zinkstukken van maakte. Deze culturen zijn na 1945 verdwenen. Binnendijks ligt ten slotte nog een drietal eendenkooien (één bij Zuidbroek, twee bij Berkenwoude).

3.2. Niet-agrarisch grondgebruik

Vanaf de Middeleeuwen is in de Krimpenerwaard op kleine schaal veen afgegraven, met als doel turf te winnen voor brandstof. Aanvankelijk gebeurde dit alleen voor eigen gebruik, later ook op een wat grotere schaal voor omliggende stadjes en voor de aan de Hollandse IJssel gelegen steen- en pannenbakkerijen. De toenemende wateroverlast leidde er echter toe dat de vervening aan banden werd gelegd en plaatselijk (Berkenwoude) zelfs geheel werd verboden. Eind 18e eeuw besloot een aantal landeigenaren echter om, daartoe aangezet door de slechte economische situatie, over te gaan tot afgraving van een groot complex veengronden in het hart van de Krimpenerwaard (gemeenten Bergambacht en Vlist). Deze onderneming, de zogenaamde "Geoctroyeerde Verveening", werd geen succes. Er waren weliswaar de nodige voorzieningen getroffen - in de vorm van de aanleg van een ringdijk en -kade om het gebied, een drietal schutsluizen en de bouw van een heus stoomgemaal (1803/04) bij Ouderkerk aan den IJssel - maar de gewonnen turf bleek van slechte kwaliteit. De afgravingen werden al in 1813 gestaakt. Het stoomgemaal (één van de eerste in Nederland) werd verkocht en afgebroken. Binnen de gemeente Bergambacht herinnert de ringvaart ten zuiden van Berkenwoude (Ringvaart) en ten noorden van Kadijk (Ringsloot) nog aan deze onderneming. Ten oosten van Berkenwoude liggen in de Ringvaart de restanten van een schutsluisje. De verveningssporen rond Berkenwoude en Achterbroek (veenputten, uitgebaggerde sloten) zijn voornamelijk het gevolg van ongecontroleerde vervening na 1813.

Bij De Hem is in 1883 een steenfabriek gebouwd waarvoor ter plaatse korte tijd rivierklei is afgegraven. De fabriek, die nooit tot bloei is gekomen, verdween kort na de eeuwwisseling in 1903.
Een andere vorm van niet-agrarisch "grondgebruik" was de riviervisserij. Vanuit Ammerstol werd op zalm gevist. Begin 20e eeuw ging deze eeuwenoude bedrijfstak geheel

ten onder. De oorzaak hiervan zoekt men, behalve in een achteruitgang van de waterkwaliteit, ook wel in overbevissing.

Na 1945 bleven de meeste kernen binnen de gemeente klein van omvang. Het dorp Bergambacht groeide het sterkst (zie hoofdstuk 5). Dit ging ten koste van weidegrond aan de oostkant van de vooroorlogse lintbebouwing. Ten zuiden van Bergambacht kwam bij Bergstoep een fabriekscomplexje tot ontwikkeling. Dit industrieterrein (De Gorzen) ligt grotendeels buitendijks. Westelijk van Bergstoep zijn grote reservoirs voor inlaat en opslag van drinkwater aangelegd (zie **figuur 5b**).

3.3. Visuele karakteristiek

Bepalend voor het landschapsbeeld van de gemeente zijn vlakke, open graslandpolders met smalle langgerekte kavels, onderling gescheiden door sloten. Met name in de omgeving van Achterbroek en Berkenwoude zijn de sloten door uitbaggeren sterk verbreed. In het zuiden is het polderlandschap wat minder open door de aanwezigheid van houtsingels en losse beplantingen. Langs de Lek liggen boomgaarden.

De (lint-)bebouwing van de binnen de gemeente gelegen kernen, de Lekdijk en de beplanting van de provinciale weg Schoonhoven-Krimpen aan den IJssel vormen de belangrijkste ruimtebegrenzende elementen. Langs diverse polderwegen staan (transparante) populiersingels. Opvallende oriëntatiepunten zijn de kerktorens van Bergambacht, Ammerstol en Berkenwoude, evenals de hoge schoorsteen van het filtergebouw van de Haagse Drinkwaterleiding bij Bergambacht en de watertoren bij Bergstoep. In westelijke richting zijn de flats van Krimpen aan den IJssel zichtbaar, in het oosten de hoogbouw van Schoonhoven.

4. INFRASTRUCTUUR

4.1. Landwegen

De meeste wegen binnen de gemeente Bergambacht waren tot in de 19e eeuw weinig meer dan onverharde paden. De veenachtige bodem en de vele watergangen vormden een belemmering voor de aanleg van landwegen. Het verkeer was lange tijd dan ook in belangrijke mate aangewezen op verbindingen over water.
Omstreeks 1850 hadden slechts twee wegen een meer dan lokale betekenis. Dit waren de weg over de Lekdijk die Ammerstol met Schoonhoven en Lekkerkerk verbond en de verbinding Gouda-Stolwijk-Bergambacht-Bergstoep. Vanuit Bergstoep kon men met een voetveer de Lek oversteken en door de Alblasserwaard verder naar Gorinchem reizen. Er lag ook een voetveer tussen Ammerstol en Groot-Ammers. De weg over de Lekdijk was voorzien van een deklaag bestaande uit puin en steenslag. De weg Gouda-Bergstoep was slechts gedeeltelijk verhard. De overige (lokale) verbindingen hadden een smal wegdek van klei en/of zand. Ze waren derhalve ongeschikt voor zwaar verkeer. Een deel van het jaar - met name tijdens regen en dooi - waren ze zelfs voor voetgangers moeilijk begaanbaar. Alleen Ammerstol en de overige kernen aan de Lekdijk waren via een verharde weg bereikbaar. Bergambacht, Berkenwoude en de andere in de polder gelegen nederzettingen waren dan niet.

Het wegenpatroon anno 1850 was niet bijzonder regelmatig van opzet maar sloot wel aan bij de verkavelingsstructuur. Haaks op de verkavelingsrichting lagen de ontginningswegen. In de polder Bergambacht lag de ontginningsas (Bovenberg-Tussenlanen-Benedenberg) evenwijdig aan de Lekdijk. Aan beide zijden was een parallelweg aangelegd (Kadijk, Kerkweg). Vanaf de Lekdijk liepen ter hoogte van Ammerstol en Bergstoep zogenaamde op- of uitwegen de polder in. In de polderdelen Berkenwoude en Achterbroek was de wegenstructuur geënt op de verkaveling van de polder Stolwijk.

In de tweede helft van de 19e eeuw nam het Hoogheemraadschap van de Krimpenerwaard het initiatief tot verbetering van het wegenstelsel binnen haar grenzen. Dit gebeurde met subsidie van de provinciale en nationale overheid. Binnen de gemeente Bergambacht werden de meeste wegen in de jaren 1860-'70 voorzien van een grindlaag. Zodoende werden alle woonkernen (par. 5.2.) bereikbaar via een verharde weg. Slechts de Kerkweg en de Kadijk bleven grotendeels onverhard.
Het wegdek van de twee doorgaande wegen (Lekdijk, Gouda-Bergstoep) werd in de jaren '20 verbeterd met steenslag en basalt. De andere wegen volgden. De opkomst van nieuwe vervoermiddelen (fiets, auto, bus, vrachtauto) leidde tot de toepassing van nieuwe wegverhardingsmaterialen (teer, beton, asfalt). Zo werd in 1934 de verbinding Gouda-Bergstoep geteerd. In 1937 werd begonnen met de aanleg van de provinciale weg Schoonhoven-Krimpen aan den IJssel (N210). Deze weg, uitgevoerd als werkverschaffingsproject, volgt binnen Bergambacht het tracé van de Kerkweg. Mede vanwege oorlogsperikelen kwam deze weg pas in 1958 gereed.
In het kader van het provinciale wegenplan werd in 1949 de verbinding Schoonhoven-Bergambacht-Gouda (N207) sterk verbeterd. Voor dit tracé maakte men gebruik van het grondlichaam van de in 1942 opgeheven spoorlijn tussen Gouda en Schoonhoven (paragraaf 4.4.). Vanaf Bergambacht kwam een aftakking tot stand naar het pontveer (vóór 1869 nog

voetveer) bij Bergstoep. Het voetveer tussen Ammerstol en Groot-Ammers werd in de jaren '70 van deze eeuw opgeheven.

4.2. Wateren

De Lek, die de zuidelijke grens van de gemeente bepaalt, is niet alleen van belang geweest voor de afwatering (paragraaf 2.2.) en de visserij (par. 3.2.) maar zeker ook voor de scheepvaart. Bij Bergstoep lag omstreeks 1850 een kleine haven. Behalve goederen werden er ook personen vervoerd. In de periode 1857-1948 heeft de "Rederij op de Lek" een dienst onderhouden met radarboten tussen Rotterdam en Culemborg. De veel snellere autobus verdrong dit vervoermiddel.
De rivier is lange tijd op tal van plaatsen slechts bevaarbaar geweest. De bedding was namelijk weinig regelmatig (ongelijke breedte en diepte) en was bezet met platen. In het laatste kwart van de 19e eeuw werd de vaargeul verbreed en uitgediept. Tussen Schoonhoven en Ammerstol werden in 1875 negen kribben gelegd. Ter hoogte van Ammerstol kwam in 1878 een strekdam gereed die met de rivieroever verbonden werd door een aanhechtingskrib. Bij Bergstoep was twee jaar daarvoor ook een strekdam gebouwd. Ten zuidwesten werd in de periode 1879-1883 nog een twaalftal kribben aangelegd. De ruimte tussen de kribben is inmiddels sterk dichtgeslibd.

Binnendijks treft men naast sloten en weteringen ook enkele waterplassen aan. Bij De Hem, Bovenstad en Bergstoep liggen langs de Lekdijk restanten van vroegere dijkdoorbraken (wielen of walen). Zo is de wiel bij De Hem het gevolg geweest van een dijkbreuk in 1726. Bij Berkenwoude (twee stuks) en Zuidbroek zijn eendenkooien aangelegd. Eveneens van kunstmatige oorsprong zijn de waterinlaat en opslagbekkens van het drinkwaterleidingbedrijf/pompstation bij Bergambacht (zie **figuur 5b**).

De verschillende wateren bezitten naast genoemde hoofdfunctie tegenwoordig dikwijls ook een functie voor de recreatie (pleziervaart, vis- en zwemsport.

4.3. Dijken en kaden

De dijk langs de Lek maakt onderdeel uit van de ringdijk van de Krimpenerwaard. Aanleg van deze waterkering gaat terug tot de 12e eeuw. Toenemende invloed van het buitenwater door voortschrijdende maaiveldaling (paragraaf 3.1.) noopte tot verzwaring van het aanvankelijk bescheiden dijklichaam. Directe aanleiding tot ophoging waren stormvloeden of rivieroverstromingen zoals die van 1760, 1825, 1916 en meer recent die van 1953. Het tamelijk kronkelige tracé van de Lekdijk is een gevolg van doorbraken. Bij herstel werd de dijk in veel gevallen namelijk om het doorbraakgat heen gelegd.
Ter hoogte van Bergstoep is een gedeelte van het buitendijkse land bekaad ten behoeve van hier gevestigde industrie (par. 5.2.10.).

Tijdens de ontginning van het gemeentelijk grondgebied (par. 3.1.) zijn rond de polders veenkaden aangelegd ter beheersing van het binnenwater. Deze kaden worden ook wel kadijken of tiendkaden genoemd. Ze dienden om het kwelwater uit de nog niet ontgonnen veengronden op te vangen en zijdelings af te leiden. Een goed voorbeeld is de Slingerkade

ten noorden van Benedenberg. Deze is nog grotendeels intact. Van andere (achter-)kaden zijn nog restanten over zoals de Ouderkerkse Landscheiding (ten westen van Berkenwoude) en de Gouderakse Landscheiding (bij Achterbroek). De Reekade (ten noorden van Bovenberg) is nog niet zo lang geleden geheel afgegraven. Ten oosten van Berkenwoude en ten zuiden van Zuidbroek liggen oude zijkaden.

4.4. Spoorwegen

In de periode 1914-1942 bestond er tussen Schoonhoven en Gouda een treindienst, uitgevoerd over een zogenaamde lokaalspoorlijn. De lijn liep vanuit Schoonhoven in westelijke richting langs de Kerkweg naar Bergambacht, boog bij dit dorp naar het noorden en bereikte vervolgens via Stolwijk en Stolwijkersluis (brug over de Hollandse IJssel) Gouda. Behalve bij Bergambacht waren er binnen de gemeente ook halteplaatsen bij Kadijk, ter hoogte van Bovenstad (vroeger Steenplaat) en bij De Hem. De aanleg (1901-1914) was een moeizame kwestie. Het zandlichaam van de spoorweg zakte namelijk voortdurend weg in de slappe veenbodem. Ook na de ingebruikname traden verzakkingen op.
In 1942 werden de diensten gestaakt toen het enkelspoor door de Duitsers werd geconfisqueerd en opgebroken voor oorlogsdoeleinden. Het station en goederenemplacement van Bergambacht verloren hun functie en werden afgebroken, evenals de overige halteplaatsen. Het tracé van de spoorweg Gouda-Schoonhoven is nog wel in het landschap herkenbaar, aangezien het grondlichaam van de rails is gebruikt voor de aanleg van de provinciale wegen N207 en N210 tussen beide plaatsen (par. 4.1.).

4.5. Nutsvoorzieningen

In 1901 werd Bergambacht aangesloten op het telegraaf- en in 1909 op het telefoonnet. In enkele gehuchten lopen de telefoonleidingen nog steeds bovengronds.
Ammerstol en Bergambacht kregen in 1907 beschikking over elektriciteit, geleverd door het in 1910 opgestarte Gemeentelijk Electriciteitsbedrijf van Gouda (tegenwoordig Energiebedrijf Midden-Holland N.V.) Berkenwoude kreeg nog vóór 1940 een aansluiting.
In 1934 werd te Bergambacht het drinkwaterleidingbedrijf "De Vijf Gemeenten" opgericht. Voor de waterdistributie bouwde men aan de Dijklaan tussen Bergstoep en Bergambacht een watertoren (in gebruik genomen in 1937). Hierop waren de (toenmalige) gemeenten Ammerstol, Bergambacht, Berkenwoude, Stolwijk en Vlist aangesloten. In 1968 werd het bedrijf overgenomen door de Goudse Waterleiding Maatschappij N.V.. Dit bedrijf, dat bij Bergambacht een pompstation liet bouwen, is later opgegaan in het N.V. Watermaatschappij Zuid-Holland-Oost. Verder liet de Haagse Duinwaterleiding ten zuidoosten van Bergambacht een groot filtergebouw neerzetten en inlaatreservoirs aanleggen. Via een buisleiding wordt vanhier Lekwater naar de Haagse duinen gepompt voor de regio Den Haag.

5. NEDERZETTINGEN

5.1. Algemeen

De gemeente Bergambacht kent een dertiental woonkernen. Naast de hoofddorpen Ammerstol, Bergambacht en Berkenwoude zijn dat de gehuchten: Achterbroek, Bovenberg, Benedenberg, Bergstoep, Bovenstad, De Hem (ged.), De Hoek, Kadijk, Tussenlanen en Zuidbroek. Bergstoep, Bovenstad, De Hem en De Hoek kunnen worden getypeerd als dijknederzettingen, evenals Ammerstol. De bewoningsas wordt hier bepaald door de Lekdijk. Berkenwoude, Achterbroek, Bovenberg, Benedenberg, Tussenlanen en Zuidbroek zijn veenontginningsnederzettingen.
Zowel de dijknederzettingen als de veenontginningsdorpen worden gekenmerkt door een simpele enkelvoudige lineaire structuur. Het dorp Bergambacht wijkt hier van af. Deze plaats is namelijk ontstaan op een boven het veen uitstekende zandopduiking (donk). De dorpskom markeert de ligging van deze donk.
Het ontstaan van de genoemde kernen hangt samen met de ontginning van de Krimpenerwaard (paragraaf 3.1.). De vorming van bewoningslinten vond plaats nadat men in de 11e eeuw een begin had gemaakt met de ontginningsactiviteiten vanaf de (rechter-) oever van de Lek. Latere bedijking van de Lek leidde tot fixatie van de bebouwing. De binnendijks gelegen kernen ontstonden na verdere openlegging van het achterland in de loop der middeleeuwen (12e-14e eeuw).

Omstreeks 1500 waren binnen het huidige gemeentelijk grondgebied zo'n 1.000 personen gevestigd. Halverwege de 17e eeuw was het inwoneraantal de 1.500 vermoedelijk reeds gepasseerd. Vanaf circa 1800 zijn door regelmatig gehouden volkstellingen meer nauwkeurige gegevens bekend. Deze zijn verwerkt in onderstaande tabel.

Tabel 1: Bevolkingsontwikkeling.

jaar	aantal inwoners			
	AMMERSTOL	BERGAMBACHT	BERKENWOUDE	totaal
1798	398	1.224	395	2.017
1822	428	1.390	418	2.236
1840	533	1.740	484	2.721
1860	569	2.061	545	3.175
1880	914	2.552	623	4.089
1900	1.239	3.046	607	4.892
1920	1.095	3.461	822	5.378
1940	1.029	3.616	852	5.497
1960	1.091	4.200	933	6.224
1980	1.573	5.390	1.442	8.405
1985	1)	1)	1)	8.839
1990				9.136

1) In dit jaar ontstond de huidige gemeente Bergambacht door samenvoeging van Ammerstol, Bergambacht en Berkenwoude.

Uit deze bevolkingscijfers blijkt dat Ammerstol en Bergambacht in de 19e eeuw op geleidelijke wijze en ongeveer in hetzelfde tempo in omvang zijn toegenomen. Berkenwoude

bleef daarbij duidelijk achter. In de eerste helft van de 20e eeuw zette de ontwikkeling van Bergambacht verder door, zij het op een wat minder voortvarende wijze. Ammerstol viel echter stil. Het inwonertal ging hier zelfs achteruit (vertrekoverschot). Berkenwoude groeide weinig. Na de Tweede Wereldoorlog onderging het groeitempo van Bergambacht een versnelling. Ammerstol herstelde zich van de vooroorlogse terugval. Het inwoneraantal van Berkenwoude nam voor het eerst substantieel toe.

5.2. Kernen

Hieronder volgt een bespreking van de functioneel-ruimtelijke ontwikkeling van de dertien kernen binnen de gemeente. De volgorde van bespreking is wat de drie grotere kernen betreft gebaseerd op grootte (huidige omvang). De kleinere kernen worden gegroepeerd behandeld op basis van nederzettingstype (veentontginnings- en dijkgehuchten) waarbij vervolgens een alfabetische volgorde wordt aangehouden. De dorpen Ammerstol, Bergambacht en Berkenwoude komen ook nog kort ter sprake in de achter deze beschrijving gevoegde bebouwingskarakteristiek.

5.2.1. Bergambacht

Bergambacht is ontstaan op een pleistocene zandopduiking (donk of rivierduin) te midden van het veen, op ruim een kilometer ten noorden van de (huidige) Lekoever. In feite betreft het hier een tweetal donken vlak onder elkaar (huidige hoogteligging circa + 2 m NAP). Op de meest zuidelijke lieten de Heren Van den Berg omstreeks 1250 een slot bouwen, 's-Heer-Aartsberg genaamd. Onder bescherming van dit slot ontstond op de noordelijke donk het dorp Bergambacht. Midden op die donk werd een kerk gebouwd (nog steeds duidelijk op een hoogte gelegen). De boerderijen kregen een plaats daaromheen aan de rand van de opduiking. Zodoende ontstond een komvormige nederzettingsstructuur bestaande uit de Kerksingel met ten noordoosten daarvan de stratendriehoek Voorstraat-Raadhuisplein-Burgemeester Uilkensstraat (voorheen Achterweg). Binnen die driehoek liggen de Alingersteeg en de Meent (**figuur 6a**). Vanuit deze kom ontwikkelde Bergambacht zich in noordelijke (Hoofdstraat) en later ook in zuidelijke richting (Dijklaan), overeenkomst de strekking van het verkavelingspatroon in de gelijknamige polder.

Omstreeks 1500 telde het gehele ambacht zo'n 80 woningen. Het merendeel hiervan stond in Bergambacht zelf. In de 16e eeuw kreeg het dorp een nieuwe (laat-gotische) kerk. Het oude slot van de Heren Van den Berg werd in 1610 geheel herbouwd (gesloopt in 1909). Halverwege de 17e eeuw was het woningbestand bijna verdubbeld ten opzichte van 1500. De inwoners hielden zich hoofdzakelijk bezig met landbouw (veeteelt en hennepbouw). Verder deed men ook aan visserij en vogelvangst (eendenkooien). Aan het noordeinde van het dorp was een wipkorenmolen gebouwd. In 1765 werd een eigen school opgericht.

In het midden van de 19e eeuw was het dorp Bergambacht (circa 100 huizen, circa 650 inwoners) nog sterk agrarisch. Het accent lag op de veeteelt. De hennepteelt had veel aan belang ingeboet. De bereiding van zuivel had zich reeds een voorname plaats verworven. In het dorp waren een leer-looierij en een touwslagerij gevestigd. Bergambacht stond in die tijd in de wijde omtrek bekend als produktiecentrum van sierschaatsen.

De tamelijk voorspoedige economisch-agrarische ontwikkeling in de jaren na 1850 zien we demografisch vertaald in een gestage toename van het inwoneraantal (tabel 1) en een verbetering van het voorzieningenniveau. In 1869 werd de oude wipkorenmolen vervangen door een stellingmolen. Het dorp kreeg in 1883 een bijzondere school van christelijke signatuur (aan de Hoofdstraat). In 1894 nam men een nieuw raadhuis in gebruik ten noorden van de oude kerk. Deze hervormde kerk moest na een brand in 1891 grotendeels worden herbouwd. Vóór 1900 werden in de Hoofdstraat nog verscheidene winkels gevestigd.

Omstreeks de eeuwwisseling maakte Bergambacht kennis met het industrialiseringsproces. In 1902 werd aan het einde van de Hoofdstraat (voorheen Dorpstraat) een stoomtimmerfabriek opgericht. Later vond uitbreiding plaats met een balkenzagerij en stelendraaierij. Dit fabriekscomplex ging in 1925 verloren door brand. Nieuwe meubelfabrieken concentreerden zich bij Bergstoep aan de Lek (par. 5.2.10.) ten zuiden van Bergambacht. In de eerste helft van deze eeuw werden in het dorp nog een sigarenfabriek en een lak- en verffabriek in bedrijf genomen. Ook deze waren door brand geen lang leven beschoren. Het toenemend belang van de veeteelt werkte stimulerend voor de handel in veevoedergranen. Aan de Hoofdstraat richtte men een malerij op die samen met de korenmolen zorg ging dragen voor de verwerking van het aangevoerde graan. Evenals de timmerindustrie zouden ook de graanhandel en -malerij zich in de loop van de 20e eeuw concentreren in Bergstoep.

De dorpsuitbreiding van Bergambacht in de periode 1850-1945 bleef tot aan 1900 beperkt tot de Hoofdstraat en de Kerkweg (nu Parallelweg). Hier kwam tweezijdige, half gesloten lintbebouwing tot stand. Na 1900 vond ook uitbreiding plaats in zuidelijke richting langs de Dijklaan. De half open lintbebouwing (voornamelijk woonhuizen) bleef hier vooralsnog beperkt tot de oostzijde van de weg. In 1937 werd halverwege de Dijklaan aan de westzijde een watertoren in gebruik genomen (par. 4.5.). Verder breidde de bebouwing zich uit in noordelijke richting langs de Hoofdstraat (tweezijdig, met onder meer een kerkgebouw) en de Kadijkse Laan (meest enkelzijdig) (vgl. **fig. 3b en 4b**). De aanleg van de spoorlijn Gouda-Schoonhoven (par. 4.4.) had geen significante invloed op de ruimtelijke ontwikkeling van het dorp. Tot 1945 was er geen sprake van planmatige c.q. complexmatige nieuwbouw. Omstreeks genoemd jaar telde Bergambacht circa 1.300 inwoners.

Na 1945 heeft Bergambacht zich vrij sterk ontwikkeld in oostelijke richting (nieuwe woonwijken). Ten noorden van deze uitbreiding werd een rioolwaterzuiveringsinstallatie aangelegd. Aan de Dijklaan verrees een grote meubelfabriek (**fig. 5b**).

5.2.2. Ammerstol

Ammerstol, gelegen aan de noordelijke Lekdijk tussen Schoonhoven en Lekkerkerk, is ontstaan op een oeverwal langs de Lek. Deze oeverwal diende als ontginningsbasis bij de openlegging van het achterliggende veengebied in de 11e/12e eeuw (par. 3.1.). Dit veengebied werd door het graven van sloten verdeeld in lange evenwijdige kavelstroken. De boerderijen werden aan de kop van de kavels gebouwd. Zo ontstond een enkelvoudig lintvormig bebouwingspatroon. Deze bebouwing werd "gefixeerd" toen men in de 12e eeuw overging tot aanleg van een rivierdijk. Ammerstol, ook wel Klein-Ammers genoemd als tegenhanger van het aan de overzijde van de Lek gelegen Groot-Ammers, heeft zijn naam te danken aan een tol aan de Ammers (een algemene waternaam, in dit geval voor de Lek),

daterend van 1321. Het dijkdorpje kreeg zelfs (delen van) stadsrechten en muntrecht, waarschijnlijk om te kunnen concurreren met het naburige Schoonhoven. Dit mislukte. Ammerstol zou het niet verder schoppen dan dorp. De tol werd in 1401 verplaatst naar Schoonhoven en na de welvarende 14e eeuw - Ammerstol had elke week maar liefst twee marktdagen - ging het economisch bergafwaarts.
De kerk (vóór 1331 een kapel) van deze plaats is niet aan de dijk maar even ten noorden ervan gebouwd. Vanaf de Lekdijk heeft men naar deze kerk twee stegen aangelegd (Grote Kerkstraat, Wilhelminastraat) die beide uitkomen op de Achterweg. Deze Achterweg loopt evenwijdig aan de Lekdijk (zie **figuur 6b**). Er was echter geen sprake van duidelijke komvorming zoals bij Bergambacht. Na verlies van de belangrijke tol- en marktfunctie werden landbouw en riviervisserij hoofdmiddelen van bestaan.

Omstreeks 1850 stonden er in Ammerstol circa 80 huizen. Naast de kerk had het dorp twee scheepmakerijen, twee touwslagerijen en een school. Behalve met veeteelt (de hennepbouw was sterk teruggelopen) hielden de inwoners zich bezig met zalmvisserij op de Lek en het maken van hoepels (voor de kuiperij). De inmiddels sterk verdichte bebouwing langs de rivier had zich geconcentreerd aan de binnenzijde van de dijk (in het centrum op kruinhoogte, daarbuiten beneden aan de dijkvoet). Slechts enkele panden stonden aan de buitenzijde. De bebouwing in de twee stegen had een tamelijk gesloten karakter. Langs de Achterweg stond een aantal boerderijen op ruime afstand van elkaar. In de tweede helft van de 19e eeuw zou de bebouwing zich hier verdichten.
In 1880 kreeg Ammerstol een nieuwe hervormde kerk (een eenvoudig zaalkerkje) aan het Kerkplein. De lintbebouwing langs de Lekdijk onderging enige uitbreiding. Nog vóór 1900 verdwenen de scheepsbouw en touwmakerij uit het dorp. Kort na de eeuwwisseling ging ook de riviervisserij ter ziele (par. 3.2.). De economische terugslag is ook af te lezen uit de negatieve bevolkingsontwikkeling (tabel 1). Veel inwoners zochten elders werk, onder meer als arbeider bij dijk- en polderwerken en wegaanleg. In de directe omgeving van Ammerstol legde een aantal boeren zich toe op de fruitteelt.

De weinig significante ruimtelijke ontwikkeling van Ammerstol in de periode 1900-1945 betrof een westwaartse uitbreiding van de bebouwing langs de Achterweg en een noordwaartse verlenging van de Grote Kerkstraat (Capellelaan). In het centrum raakte de Lekdijk verder aan twee zijden bebouwd. Aan de westkant van het dorp werd een dwarsverbinding aangelegd tussen de Lekdijk en de Achterweg (Nieuwe Weg). Deze bleef tot halverwege deze eeuw zeer spaarzaam bebouwd.

Na de Tweede Wereldoorlog breidde Ammerstol zich uit in noordelijke richting met woningbouw, sportterreinen en wat lichte industrie. De bevolkingsafname werd omgebogen in een duidelijke toename.
Tussen Ammerstol en Bergstoep (par. 5.2.10.) werd aan de Lek een rivierhaven uitgebaggerd voor - en door - aannemersbedrijf Zanen Verstoep N.V., gespecialiseerd in "natte werken" (dijkbouw, havenaanleg, baggerwerken).

5.2.3. Berkenwoude

Berkenwoude is gelegen in het hart van de Krimpenerwaard. Het dorp dankt zijn lineaire hoofdstructuur aan de wijze waarop dit veengebied in cultuur is gebracht. Vanuit een ontginningsbasis (het West- en Oosteinde, voorheen Berkenwoudse Huisweg) werden in

de late middeleeuwen (13e/14e eeuw) langgerekte strookvormige kavels uitgezet. De boerenhoeven kregen een plaats aan het begin van de kavelstroken. Opvallend is dat de rooilijn van deze boerderijen niet evenwijdig loopt aan de weg (met name ten zuiden ervan). Dit komt omdat de kavels hier geen rechte hoek met de ontginningsas maken. Hun richting is namelijk afgeleid van eerdere ontginningen in de Krimpenerwaard ten noorden en ten zuiden van Berkenwoude (paragraaf 3.1.).
Daar de agrarische bebouwing ruimtelijk gescheiden was (landbinding) zal Berkenwoude zeker in de beginperiode een zeer open indruk hebben gemaakt. Aangezien de tweezijdige bebouwde nederzettingsas voor een groot deel aan beide zijden door weteringen wordt begeleid zijn de boerderijen bereikbaar gemaakt via bruggetjes en dammen. Aanvankelijk kende Berkenwoude een gemengd agrarisch bedrijf met nadruk op akkerbouw. Toen het grondwaterpeil in de Krimpenerwaard door inklinking en oxidatie van de veenbodem begon te stijgen ging men zich noodgedwongen toeleggen op de veeteelt (zuivelproduktie).

Niet lang na het ontstaan van de nederzetting werd er een kerk gesticht. Deze kwam te staan aan de oostzijde van een min of meer haaks op de Berkenwoudse Huisweg aanlegde dwarsstraat (Dorpsstraat/Kerkweg; zie **fig. 6c**). Op het aansluitingspunt van beide wegen ontstond een niet-agrarisch buurtje waar zich enkele ambachtslieden en middenstanders vestigden (smid, herbergier). Dit buurtje bleef beperkt van omvang. Omstreeks 1500 telde het lintdorp 30 à 40 woningen/boerderijen. Dit aantal groeide maar langzaam, mede omdat Berkenwoude verscheidene malen getroffen werd door een grote brand. Naast de veehouderij legde men zich na de middeleeuwen ook toe op hennepteelt, turfsteken en hoepelmakerij.

Omstreeks het midden van de 19e eeuw had het dorp nog steeds een zeer open bebouwingsstructuur. In totaal stonden er zo'n 70 huizen. Behalve een kerk (vernieuwd in 1833) had men ook een eigen school en een leerlooierij. In de periode 1850-1945 groeide Berkenwoude maar langzaam. Dit gebeurde door verdichting van de agrarische bebouwing langs het West- en Oosteinde en (na 1900) door lintbebouwing langs de westzijde van de Kerkweg (**fig. 9**). Nieuwe straten werden er vóór 1945 niet aangelegd. Omstreeks 1860 had Berkenwoude een nieuw raadhuis gekregen aan het begin van de Dorpsstraat. Ten noorden daarvan werd in de jaren '20 van deze eeuw aan de Kerkweg een nieuwe school neergezet. In 1912 was aan het Westeinde een zaalkerkje in gebruik genomen door de Gereformeerde Gemeente. De produktie van zuivel (boter, kaas, melk) kreeg een nog belangrijker plaats binnen de agrarische economie. Daar zich geen industrie van betekenis in het dorp vestigde diende een aanzienlijk deel van de beroepsbevolking werk te zoeken buiten de woongemeente.

Na 1945 groeide Berkenwoude door kleinschalige nieuwbouw ten westen van de Dorpsstraat/Kerkweg. Aan de oostkant van het dorp werden langs de Zuidbroekse Weg kavels uitgegeven voor particuliere woningbouw. Ten noorden van de hervormde kerk werd een door turfsteken ontstane waterplas ingericht als zwembad.

5.2.4. Achterbroek

Achterbroek ligt ten noorden van Berkenwoude en is eveneens een veenontginningsnederzetting. De ouderdom en ontstaansgeschiedenis zijn vergelijkbaar. De langgerekte structuur is weer het gevolg van de gehanteerde ontginningsmethode waarbij vanuit een zuidwest-

noordoost gerichte basis lange strookvormige kavels werden uitgezet. De boerderijen werden op ruime afstand van elkaar gebouwd aan de noordzijde van deze ontginningsas (de Achterbroekse Huisweg). De aan het eind van de middeleeuwen aangelegde Stolwijkervliet kruist het bebouwingslint halverwege. Op het snijpunt van de nederzettingsas en deze waterloop heeft de bebouwing zich in de loop van de tijd enigszins verdicht. Evenals Berkenwoude heeft Achterbroek een overgang gekend van gemengd agrarisch bedrijf naar zuivere veeteelt. In de omgeving van het gehucht is vrij veel verveend. Daarvan getuigen de talrijke veenputten. Voor de winning van "toemaak" (paragraaf 2.1.) heeft men de sloten achter de boerderijen uitgebaggerd. Zo ontstonden brede watergangen.

Omstreeks 1850 was de bebouwing van Achterbroek nog steeds beperkt tot de noordzijde van de Huisweg. Hierin kwam tot 1945 nauwelijks verandering. Er werden slechts enkele boerderijen gebouwd aan de zuidzijde van de nederzettingsas. De noordzijde onderging enige verdichting. Voor tal van voorzieningen bleef Achterbroek ook na 1945 aangewezen op omliggende plaatsen (Berkenwoude, Stolwijk).

5.2.5. Benedenberg

Benedenberg maakt deel uit van een zeer langgerekte aaneengesloten bebouwingsas waarop behalve Benedenberg ook de veenontginningsnederzettingen Zuidbroek, Tussenlanen en Bovenberg zijn gelegen. Deze nederzettingsas vormt de achtergrens van de eerste ontginningsactiviteiten vanaf de Lek tussen Schoonhoven en Lekkerkerk (par. 3.1.). Zo'n achtergrens - een oude veenkade - wordt in de Krimpenerwaard vaak tiendweg of tiendkade genoemd (par. 4.3.). Bij het voortschrijden van de ontginning kreeg de achtergrens vaak de functie van nieuwe ontginningsas, zo ook hier. De eerste boerderijen in Benedenberg zullen in de late middeleeuwen zijn opgericht, op een vergelijkbare wijze als bij Berkenwoude en Achterbroek.

Het boerderijlint, dat zijn naam te danken heeft aan zijn ligging ten westen van (beneden) de donk van Bergambacht (par. 5.2.1.), was tot 1850 nog zeer dun bebouwd. De meeste bedrijven lagen aan de zuidzijde van de Benedenbergse Weg. Ten noorden hiervan lag/ligt een vrij brede wetering. Tussen 1850 en 1940 was sprake van een zeer geleidelijke verdichting. De noordzijde van het lint breidde zich wat uit. Veeteelt was en bleef hoofdmiddel van bestaan. In de eerste helft van deze eeuw werd direct bij de boerderijen in veel gevallen een perceel ingeplant met fruitbomen. De voorspoedige economische ontwikkeling blijkt onder meer uit de boerderijbouw (grote stallen en hooizolders, statige woonhuizen).

De ruimtelijke ontwikkeling van Benedenberg bleef ook na 1945 beperkt tot de bestaande nederzettingsas (verdichting). De bebouwingsstructuur verloor wat aan openheid. Achter de boerderij verrezen grote veeschuren.

5.2.6. Bovenberg

Bovenberg, het streekgehucht tussen Bergambacht en Schoonhoven is de geografische tegenhanger van Benedenberg. Deze veenontginningsnederzetting is gelegen op dezelfde (secundaire) ontginningsas, maar dan aan de oostkant van (boven) de Bergambachtse donk. De ontstaansgeschiedenis is vergelijkbaar. Bovenberg wordt eveneens gekenmerkt door een unilineaire nederzettingsstructuur die voorheen voornamelijk aan één zijde bebouwd was.

In dit geval betrof dat de noordzijde. Ten zuiden van de Bovenbergse Weg was een wetering aangelegd. De nederzettingsas maakt net als bij Achterbroek (par. 5.2.4.) een schuine hoek met de verkaveling van het omliggende poldergebied. Hier is dat een gevolg van het feit dat de Bovenbergse Weg de loop van de Lek(-dijk) volgt.

Tot in de 19e eeuw bleef de agrarische bebouwing zeer ijl. Na 1900 trad verdichting op en raakte de nederzetting gedeeltelijk aan twee zijden bebouwd. Ook in Bovenberg bleek de overschakeling op zuivere veeteelt succesvol. Het gehucht staat bekend om zijn schilderachtige boerderijen. Rondom de erfbebouwing staat veelal aanplant van fruitbomen. De bedrijven aan de zuidzijde van de weg zijn ontsloten via een dam of bruggetje.

De afgelopen decennia is de lintbebouwing aan de noordzijde van de weg verder verdicht, met name door nieuwe erfbebouwing en tweede woningen. Aan de westkant van de nederzetting verrees een meubelfabriek. Een klein deel aan de oostzijde van Bovenberg kwam in 1970 door een gemeentelijke grenswijziging bij Schoonhoven.

5.2.7. Kadijk

Het buurtje Kadijk heeft zijn naam te danken aan de gelijknamige veenkade ten noorden van Bergambacht. Deze kade loopt parallel met de zuidelijk hiervan gelegen nederzettingsas Benedenberg-Bovenberg. De lengte van de kavels tussen beide assen bedraagt ter hoogte van het gehucht Kadijk zo'n 1.250 meter. Deze dieptemaat werd gebruikt bij de zogenaamde "cope-ontginning", een zeer systematische vorm van ontginnen (met vaste hoevemaat), toegepast in het Hollands-Utrechtse veengebied in de late middeleeuwen. De voormalige veenkade aan de noordzijde van dit regelmatige ontginningsblok wordt aan beide zijden begrensd door een wetering.

Een gedeelte van de Kadijk is opgenomen in de oude verbindingsweg tussen Bergambacht en Stolwijk (paragraaf 4.1.). Juist dit deel van de kade is bebouwd geraakt. Omstreeks 1850 stond hier aan de noordzijde van de weg een vijftal huizen, vermoedelijk van landarbeiders en/of keuterboeren. Men zou kunnen spreken van een "weggehucht". Kadijk kwam toen echter nog niet als nederzettingsnaam voor op de topografische kaart. Mogelijk gaf de verharding van het wegtracé Bergambacht-Stolwijk in de jaren '60 van de 19e eeuw aanleiding tot enige groei. In de eerste helft van deze eeuw breidde Kadijk zich nauwelijks uit. De aanleg van een halteplaats op de spoorlijn Schoonhoven-Gouda (par. 4.4.) had geen significante invloed op de ruimtelijke ontwikkeling. De lineaire, tamelijk compacte nederzetting behield zijn eenzijdige bebouwing.

Ook na 1945 behield het weggehucht zeer bescheiden afmetingen. Wel verscheen er bebouwing langs de zuidzijde van de Kadijk.

5.2.8. Tussenlanen

Evenals bij de meeste andere veenontginningsgehuchten binnen de gemeente Bergambacht verschaft een blik op de kaart ook duidelijkheid over de naamgeving van Tussenlanen. De geografische ligging op de langgerekte nederzettingsas tussen Benedenberg en Bovenberg maakte het de bewoners gemakkelijk. De ruimtelijke ontwikkeling van Tussenlanen is

geheel vergelijkbaar met die van de aangrenzende streekgehuchten (paragrafen 5.2.5. en 5.2.6.).

Omstreeks 1850 had deze lintvormige, tweezijdig bebouwde nederzetting eveneens nog een zeer open karakter. De meeste boerderijen stonden aan de zuidkant van de weg. Ten noorden ervan lag een wetering. Tussen 1850 en 1940 werden er voornamelijk nieuwe agrarische bedrijven aan de noordzijde opgericht. De bebouwingsstructuur bleef tamelijk open. Monumentale boerderijen getuigen ook hier van de winstgevende bedrijfsconcentratie op zuivere veeteelt (paragraaf 3.1.).

Na de Tweede Wereldoorlog is Tussenlanen vergroeid geraakt met de nieuwbouw van Bergambacht. Opvallende ligboxstallen zijn tegenwoordig dominant aanwezig. Door de bouw van tweede woningen is de lintbebouwing verdicht.

5.2.9. Zuidbroek

Zuidbroek, de laatste veenontginningskern in deze rij, ligt op het westelijk uiteinde van het nederzettingscontinuüm Zuidbroek-Bovenberg. Ook in Zuidbroek heeft (het verlengde van) de Beneden- en Bovenbergse Huisweg (hier de Zuidbroekse Weg geheten) dienst gedaan als ontginningsas. De boerderijen concentreerden zich langs de noordzijde van deze weg. Ten zuiden ervan waren de Lekkerkerkse ontginningen al zo ver voortgeschreden dat daar niet veel meer "te halen" viel. Het lintvormige Zuidbroek heeft zijn regelmatige eenzijdige bebouwingsstructuur lange tijd behouden. Pas in de eerste helft van de 20e eeuw verscheen er ook wat bebouwing langs de zuidzijde van de Zuidbroekse Weg. Er trad ook verdichting op. Net als de andere veenontginningsgehuchten bleef Zuidbroek agrarisch georiënteerd waarbij de veeteelt een sterk dominante positie verwierf.

Na 1945 veranderde er weinig. Nog steeds is de nederzetting voornamelijk eenzijdig bebouwd. Nieuwe erfbebouwing heeft het beeld verdicht. Op het westelijk uiteinde van het boerderijlint kwam een manege tot stand.

5.2.10. Bergstoep

Bergstoep kan worden getypeerd als een dijknederzetting. Deze kern heeft zijn ontstaan niet te danken aan een agrarische ontginning zoals veel andere dijknederzettingen langs de Lek maar aan verkeersactiviteiten op deze plek. Hier werd namelijk een veer ingesteld als schakel in de verbinding Gouda-Gorinchem. De eerste bebouwing bij de veerstoep op de noordelijke Lekoever (even ten zuiden van Bergambacht) zal bestaan hebben uit een onderkomen voor de veerman en een horeca-gelegenheid.

Omstreeks 1850 lag er bij de veerhaven aan de binnenzijde van de dijk nog niet meer dan een handjevol huizen (veerhuis, dijkmagazijn). Ten noorden hiervan was aan de Dijklaan naar Bergambacht de gemeentelijke begraafplaats aangelegd. Tijdens de tweede helft van de 19e eeuw bleef deze situatie min of meer gehandhaafd. Vermeldenswaard is de promotie van het voetveer tot pontveer in 1869 zodat vanaf dat jaar ook rijtuigen overgezet konden worden. De bebouwing nam aanvankelijk nauwelijks toe.
Na de eeuwwisseling "ontdekte" men Bergstoep echter als gunstige industriële vestigingsplaats. Vervoer over water betekende immers lage transportkosten van grondstoffen

en gerede produkten. De eerste fabriek die hier werd gebouwd was een graanmalerij (1916). In 1918 volgde een meubelfabriek. Deze stoomtimmerfabriek met de veelzeggende naam "De Concurrent" bestond uit twee grote houtloodsen en een produktiegebouw annex hoge schoorsteen. In 1920 richtte men verder nog een veevoederfabriek op. De fabrieken in Bergstoep werden gevestigd aan de buitenzijde van de Lekdijk op door kaden omgeven gorsgronden. Nog vóór 1940 verscheen ook bebouwing aan de haaks op de Lekdijk gelegen Dijklaan. Aan de oostzijde betrof dit een rijtje eengezinswoningen, aan de westzijde verrees een tweede meubelfabriek, "De Samenwerking" geheten. Halverwege Bergambacht werd aan de Dijklaan een watertoren gebouwd (par. 5.2.1.).

Na 1945 zou het industriële karakter van Bergstoep verder worden versterkt. Ten oosten van de bestaande fabrieken werden nieuwe opgericht, wederom op omkade buitengronden langs de Lek. Hier vestigde zich ondermeer de technische dienst van het grote aannemersbedrijf "Van Eesteren" uit Vlaardingen/Rotterdam. Na verlenging van de provinciale weg Gouda-Bergambacht (N207) werd de situatie bij de veerhaven enigszins gewijzigd. De veerpont kreeg een nieuwe aanlegplaats. Een kilometer stroomopwaarts richting Ammerstol kwam een nieuwe rivierhaven voor de vrachtvaart tot stand. Rond de (uitgebreide) begraafplaats aan de Dijklaan werden onder meer tennisbanen, een sportcomplex met zwembad en een hertenkamp aangelegd.

5.2.11. Bovenstad

Bovenstad is een dijknederzetting langs de Lek ten noordoosten van (boven) Ammerstol. De kern, die aan beide einden begrensd wordt door een dijkwiel, heeft een nog jonge geschiedenis. Tot halverwege de 19e eeuw was hier namelijk nog geen sprake van geconcentreerde bebouwing. Het gehucht dat tot in de 20e eeuw bekend stond onder de naam Steenplaat (zie **fig. 3b**) dankt zijn ontstaan waarschijnlijk aan de oprichting van een steenfabriek in 1883, westelijk van het dijkgehucht De Hem (paragraaf 5.2.12.).

Omstreeks 1900 vormden enkele kleine boerderijtjes en wat arbeiderswoningen hier een onregelmatig enkelzijdig bebouwd lint langs de binnenzijde van de dijk. De steenfabriek, die nooit tot bloei is gekomen, werd al in 1903 buiten gebruik gesteld en afgebroken. Een in 1888 gebouwd schooltje tussen Bovenstad en De Hem werd in 1933 opgeheven (tegenwoordig in gebruik als accufabriek). In het tweede kwart van deze eeuw werd de naam Steenplaat gewijzigd in Bovenstad. Ondanks enige verdichting heeft Bovenstad zijn onregelmatige open bebouwingsstructuur tot op heden behouden.

5.2.12. De Hem (ged.)

Het dijk- c.q. weggehucht De Hem, gelegen aan de Lek tussen Bovenstad (par. 5.2.11.) en Schoonhoven, behoort sinds een gemeentelijke herindeling in 1970 voor het grootste deel tot de gemeente Schoonhoven. Het oosteind behoort tot Bergambacht. Doordat De Hem zich niet alleen uitstrekt langs de Lekdijk maar ook langs de noordelijk hiervan gelegen Kerkweg (nu Provinciale Weg N210) is hier sprake van een bi-lineaire (twee-assige) nederzettingsstructuur. Hoever de geschiedenis van dit gehucht teruggaat is niet bekend.

Wellicht werden de eerste boerderijen hier al snel na de ontginning van de rand van de Krimpenerwaard (par. 3.1.) gebouwd op de oeverwal van de toen nog niet bedijkte rivier.

Akkerbouw was in die tijd nog hoofdmiddel van bestaan. Later schakelde men over op veeteelt. Direct achter de boerderijen verbouwde men veelal hennep op kleine, smalle akkertjes.

Omstreeks 1850 was de bebouwing van De Hem - tot halverwege deze eeuw nog Hooge(n)dijk geheten - praktisch geheel geconcentreerd langs de Lekdijk in de vorm van eenzijdig, half gesloten lintbebouwing. Pas nadat in 1914 ten noorden van dit dijkgehucht de spoorlijn Schoonhoven-Gouda was aangelegd ontstond ook bebouwing langs de (noordkant van de) evenwijdig aan deze spoorweg gelegen Kerkweg. De Hem/Hoogedijk heeft tot de opheffing van deze spoorweg in 1942 een halte gehad aan deze lijn. Nadat de rails waren opgebroken werd de spoordijk gebruikt bij de aanleg van de provinciale weg tussen Gouda en Schoonhoven (paragraaf 4.1.). Vervolgens verscheen ook wat verspreide bebouwing langs de zuidzijde van de Kerkweg (N210). De Lekdijk bleef enkelzijdig bebouwd. Hier was sprake van verdichting.

In de directe omgeving van De Hem heeft vanaf het tweede kwart van deze eeuw de fruitteelt een belangrijke plaats verworven. Inmiddels wordt hier ook op bescheiden schaal tuinbouw bedreven onder glas.

5.2.13. De Hoek

Binnen de gemeente Bergambacht was de Lekdijk ten westen van Bergstoep tot in deze eeuw slechts zeer dun bebouwd. De enige bebouwingsconcentratie van betekenis kwam rond de eeuwwisseling op ter hoogte van het uitwateringspunt van de polder Bergambacht aan de Lek, de Hoekse Sluis. Vroeger sloeg een windmolen hier het polderwater uit op de rivier. Na 1926 werd die taak overgenomen door een motorgemaal. De enkelzijdige, voornamelijk agrarische bebouwing onderaan de binnenzijde van de dijk bleef tamelijk onregelmatig. De zandige bodemsamenstelling in de ten noorden van De Hoek gelegen Nespolder (paragraaf 2.1.) liet toe dat de boerenbedrijven zich hier toelegden op akkerbouw en (later) fruitteelt. De verbreiding van deze zandige gronden tekent zich nog vrij duidelijk af door een afwijkend bodemgebruik (boomgaarden) ten opzichte van de omgeving (grasland).

Het dijkgehucht De Hoek veranderde na 1945 weinig van omvang. Wel raakte de Lekdijk tussen De Hoek en Bergstoep over een grote lengte bebouwd.

5.3. Verspreide bebouwing

Buiten de genoemde kernen kwam - en komt nog steeds - nauwelijks verspreide bebouwing voor. Praktisch alle bebouwing binnen de gemeente behoort tot een van de beschreven dorpen of gehuchten. Slechts in de Nespolder en aan de Kerkweg tussen Bergambacht en Schoonhoven lagen vóór 1945 enkele solitaire boerderijen. Verder kan ook de poldermolen De Bachtenaar in de noordoosthoek van de gemeente tot de voor-oorlogse verspreide bebouwing worden gerekend. De overige verspreide bebouwing dateert van na 1945. Een tot deze laatste categorie behorend opvallend object is het pompstation van de drinkwatermaatschappij Zuid-Holland-Oost ten zuidoosten van het dorp Bergambacht.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Algemeen/provinciaal:

- Aa, A.J. van der (1839-1851)
  Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, 13 delen + suppl. Gorinchem.

- Atlas van historische vestingwerken in Nederland (1970)
  Deel IV, de provincieën Zuidholland en Zeeland. Eerste aflevering: Zuidholland. Z.p..

- Beekman, A.A. (1948)
  De wateren van Nederland. Aardrijkskundig en geschiedkundig beschreven. 's-Gravenhage.

- Een beeld van het zuid-hollandse landschap (1981-1988)
  Een landschapsonderzoek in opdracht van de provincie Zuid-Holland. 6 delen. Z.p..

- Beschrijving van de provincie Zuid-Holland behorende bij de waterstaatskaart (1967). 's-Gravenhage.

- Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 januari .... C.B.S.. 's-Gravenhage, 1950-heden.

- De bodem van Nederland (1965)
  Toelichting bij de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:200.000. Samengesteld door de Stichting voor Bodemkartering. Wageningen.

- Buisman, J. (red.) (1978)
  Zuid-Holland vanuit de lucht. Baarn.

- Craandijk, J. (1888)
  Wandelingen door Nederland. Met platen naar de lithografiën van P.A. Schipperus en wandelkaartjes. Haarlem.

- Dijksterhuis, R. (1984)
  Spoorwegtracering en stedebouw in Nederland; Historische analyse van een wisselwerking. De eerste eeuw: 1840-1940. Proefschrift, TH Delft.

- Don, P. (red.) (1985)
  Kunstreisboek Zuid-Holland. 8e dr., Weesp.

- Drinkwatervoorziening in Nederland 1913-1938 (1938)
  Gedenkboek ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Centrale Commissie voor Drinkwatervoorziening en van het rijksbureau voor Drinkwatervoorziening. Den Haag.

- Fruin, R. (red.) (1866)
Informatie up den staet faculteyt ende gelegenheyt van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant om daernae te reguleren de nyeuwe schiltaele gedaan in den jaere MDXIV. Leiden.

- Fruin, R. (red.) (1976)
Enqueste ende informatie upt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaan in den jaere MCCCCXCIIII. Leiden.

- Gedenkboek Twee eeuwen Waterstaatswerken (z.j.). Z.p..

- Honderd jaar Provinciale Waterstaat in Zuid-Holland (1976)
Enige opstellen over de geschiedenis. 's-Gravenhage.

- Kley, J. van der (red.) (1967)
Vaarwegen in Nederland. Een beschrijving van de Nederlandse binnenvaartwegen. Assen/Amsterdam/Rotterdam/Brussel.

- Kroon, A.W. (1862)
Tegenwoordige staat van Zuid-Holland. Beschrijving en afbeelding der steden, dorpen, heerlijkheden en verdere wetenswaardige plaatsen in die provincie. Amsterdam.

- Lijst van Nederlandse gemeenten sinds 1830, waarvan de grens is gewijzigd, waarvan de naam is veranderd, die zijn opgeheven, nieuw gevormd of ingepolderd (1968). Z.p..

- De molens van Zuid-Holland (1980). Den Haag.

- Mulder, G.J.A. (red.) (1949-1959)
Handboek der geografie van Nederland. 6 delen. Zwolle.

- De ontwikkeling onzer electriciteitsvoorziening 1880-1938 (1948).
Uitgegeven naar aanleiding van het 25-jarig bestaan der Vereeniging van directeuren van electriciteitsbedrijven in Nederland. 2 delen. Arnhem.

- Postma, C. (red.) (1963)
Holland in vroeger tijd; 18e-eeuwse beschrijvingen van steden en dorpen in Noord- en Zuid-Holland. 5 delen. 's-Gravenhage.

- Register van beschermde monumenten (1989). Zeist.

- Statistisch overzicht der Waterleidingen in Nederland over de jaren 1946 en 1947 (1950). Leeuwarden.

- Steegh, A. (1985)
  Monumenten Atlas van Nederland. 1100 Historische Nederzettingen in Kaart. 2e dr., Zutphen.

- Teixeira de Mattos, L.F. (1906-1961)
  De waterkeeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland. 16 delen. 's-Gravenhage.

- Tuinbouwatlas van Nederland [± 1941].
  Samengesteld door den Tuinbouw-voorlichtingsdienst van het Departement van Landbouw en Visscherij.

- Vermooten, M. en Smit, T. (1989)
  Spoortocht langs oude en nieuwe N.S.-stations: Noord- en Zuid-Holland en Flevoland. Hapert.

- Vervloet, J.A.J. en Steegh, A.W.A.Th. (1989)
  Bibliografie van de historische geografie. Wageningen.

- Verzameling van gegevens betreffende de electriciteitsvoorziening in de provincie Zuid-Holland (1915). 's-Gravenhage.

- Wallenburg, C. van (1966)
  De bodem van Zuid-Holland. Toelichting bij blad 6 van de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:200.000. Wageningen.

- Witkamp, P.H. (1877)
  Aardrijkskundig woordenboek van Nederland. Tiel.

- Witkamp, P.H. en Sipman, M.A. (1895)
  Aardrijkskundig woordenboek van Nederland. Nieuwe uitgaaf. Arnhem/Nijmegen.

Regionaal/lokaal:

- Blanken, D. (1971)
  Bergambacht in oude ansichten. Zaltbommel.

- Feis, B.R. en P. Nijhof (1983)
  Bedrijfsmonumenten in het groene hart van Holland. Een verkenning van monumenten van bedrijf en techniek in Midden-Holland en West-Utrecht. Zwolle.

- Kroon, H. en J.M.W. de Kunder (1981)
  De occupatie- en ontginningsgeschiedenis van de Krimpenerwaard. Een onderzoek naar de historisch-geografische waarde van het cultuurlandschap. Doctoraalscriptie historische geografie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. (Niet gepubliceerd).

- Linden, H. van der (1955)
  De cope. Bijdrage tot de rechtsgeschiedenis van de openlegging der Hollands-Utrechtse laagvlakte. Proefschrift.

- Rodenhuis, C. (1968)
  85 jaar drinkwatervoorziening. Uitgegeven door de Goudse Waterleiding Maatschappij N.V. ter gelegenheid van het in gebruik stellen van het nieuwe pompstation te Bergambacht.

- Schoute, C.R. (1983)
  Krimpenerwaard; dijken, polders en rivieren. Krimpen aan den IJssel.

- Wouden, A.M. van der (1968)
  Beschouwingen over de ontwikkeling van het verkeer en de verkeerswegen in de Krimpenerwaard. Scriptie, ongepubliceerd.

- Wouden, A.M.M. van der (1980)
  Uit de geschiedenis van Berkenwoude. Berkenwoude.

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

- Topografische en Militaire kaart van het Koningrijk der Nederlanden, schaal 1:50.000.
  * Bladnr. 38 Gorinchem (verkenning 1838-39, druk 1858).

- Gemeente-atlas van de provincie Zuid-Holland (1869). Door J. Kuyper, Leeuwarden. Herdruk 1971, Groningen.

- Chromo-topografische Kaart van Nederland, schaal 1:25.000.
  * Bladnr. 482 Moordrecht (1877).
  * Bladnr. 482 Moordrecht (1889/1913).
  * Bladnr. 483 Vlist (1873).
  * Bladnr. 483 Vlist (1889).
  * Bladnr. 503 Ouderkerk op den IJssel (circa 1875).
  * Bladnr. 503 Ouderkerk aan den IJssel (1889).
  * Bladnr. 504 Schoonhoven (1873).
  * Bladnr. 504 Schoonhoven (1889/1913).

- Topografische Kaart van Nederland, schaal 1:25.000.
  * Bladnr. 38A Gouda (uitgave 1936).
  * Bladnr. 38A Gouda (uitgave 1969).
  * Bladnr. 38A Gouda (uitgave 1989).
  * Bladnr. 38B Schoonhoven (uitgave 1936).
  * Bladnr. 38B Schoonhoven (uitgave 1969).
  * Bladnr. 38B Schoonhoven (uitgave 1989).
  * Bladnr. 38C Alblasserdam (uitgave 1936).
  * Bladnr. 38C Alblasserdam (uitgave 1969).
  * Bladnr. 38C Alblasserdam (uitgave 1989).
  * Bladnr. 38D Molenaarsgraaf (uitgave 1936).
  * Bladnr. 38D Sliedrecht (uitgave 1969).
  * Bladnr. 38D Sliedrecht (uitgave 1989).

Figuur 1

Gemeentegrenzen en regio-indeling M.I.P. Zuid-Holland

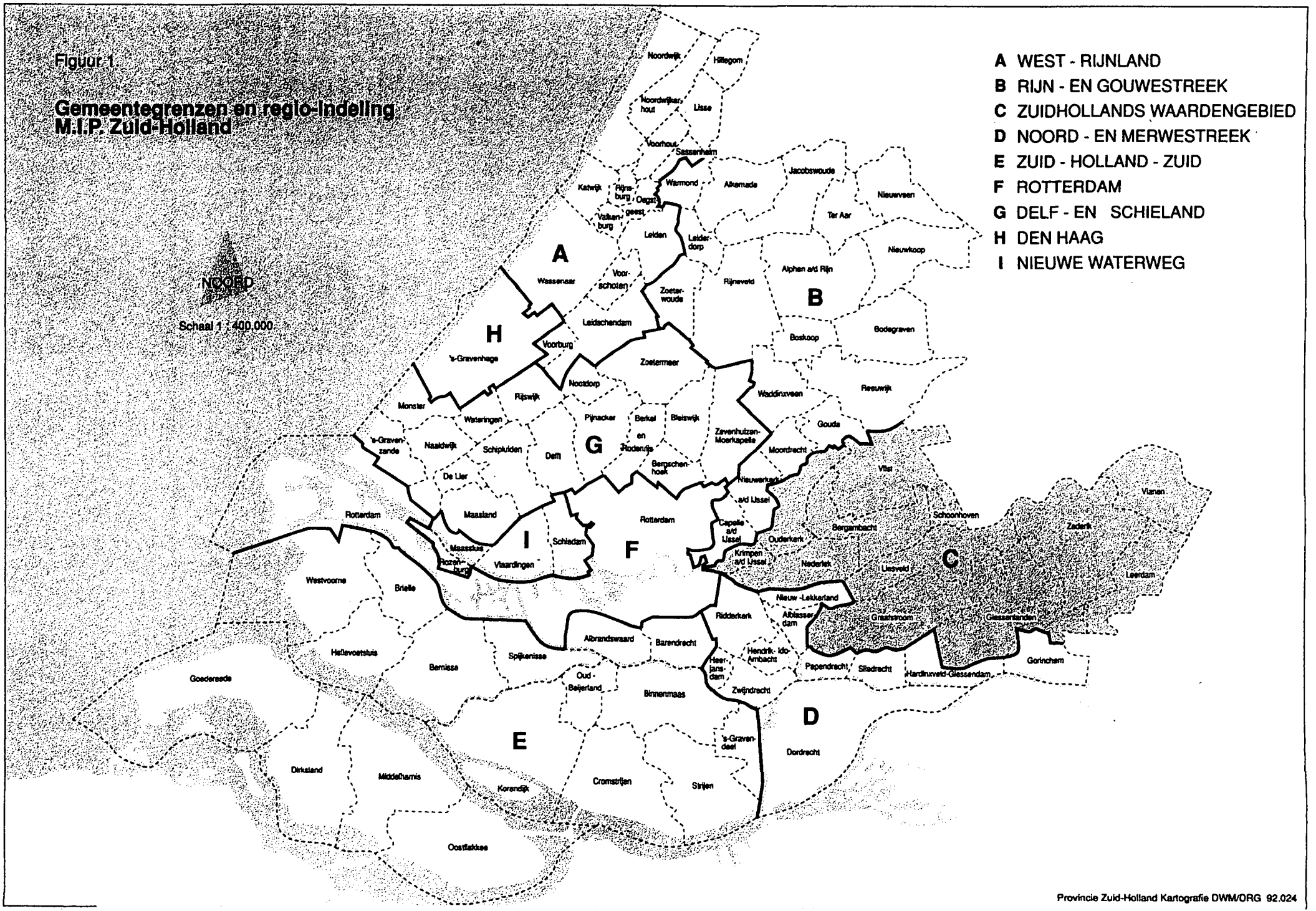

Figuur 1. a.

Gemeente Bergambacht

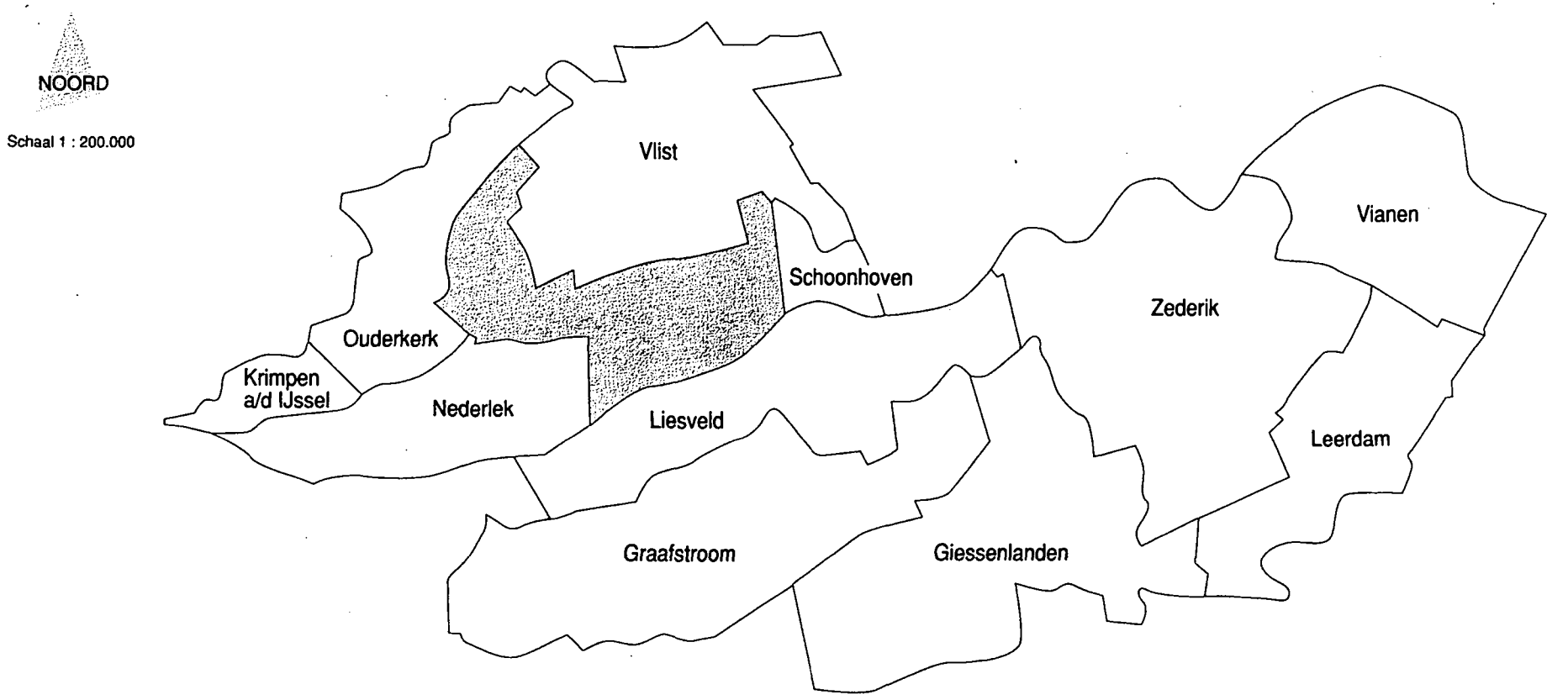

Provincie Zuid-Holland Kartografie DWM/DRG 92.024/3

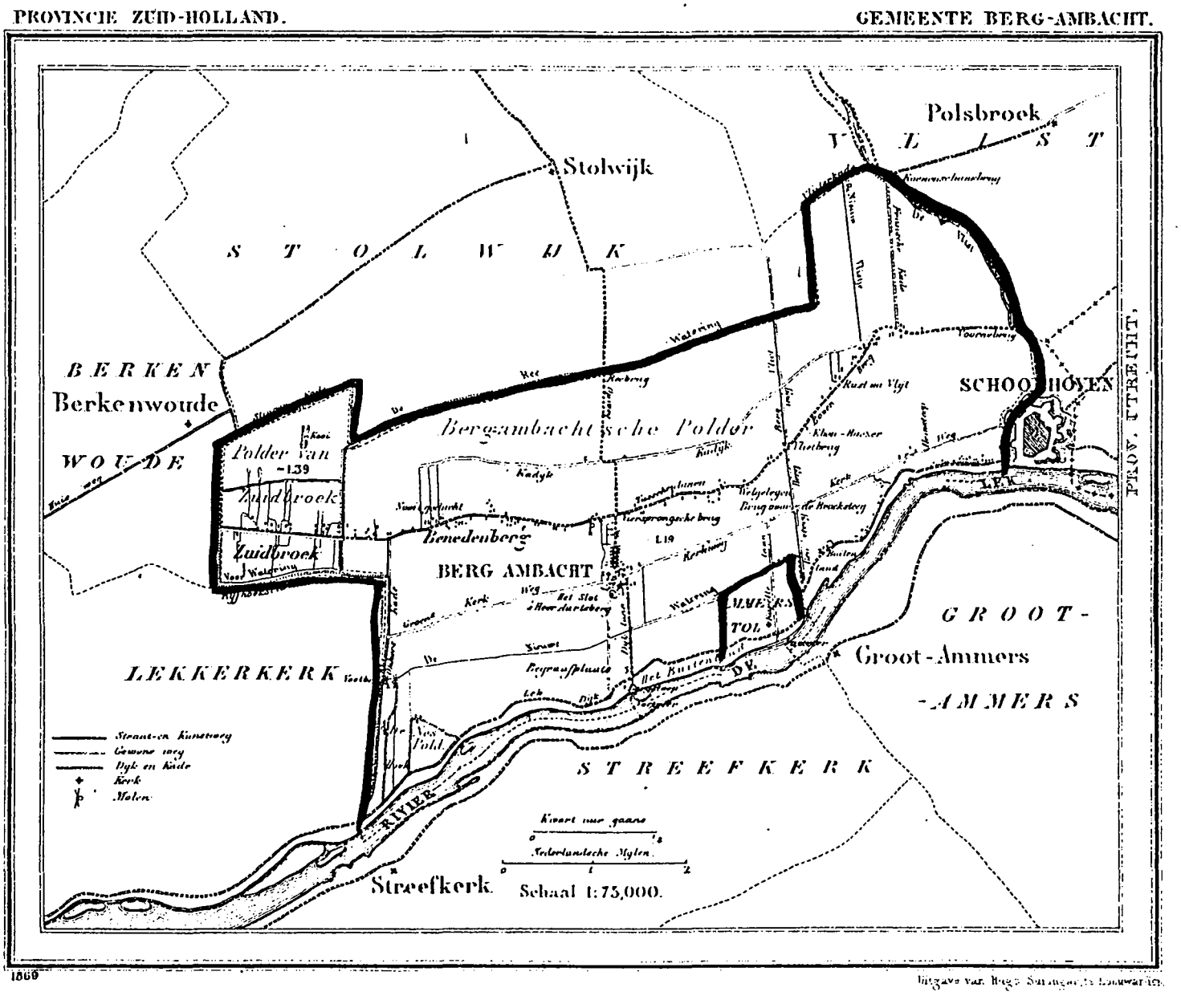

2884 Bunders. 2200 Inwoners.

Figuur 2a. Bergambacht anno 1869. Uit de gemeente-atlas van J. Kuyper (1869).

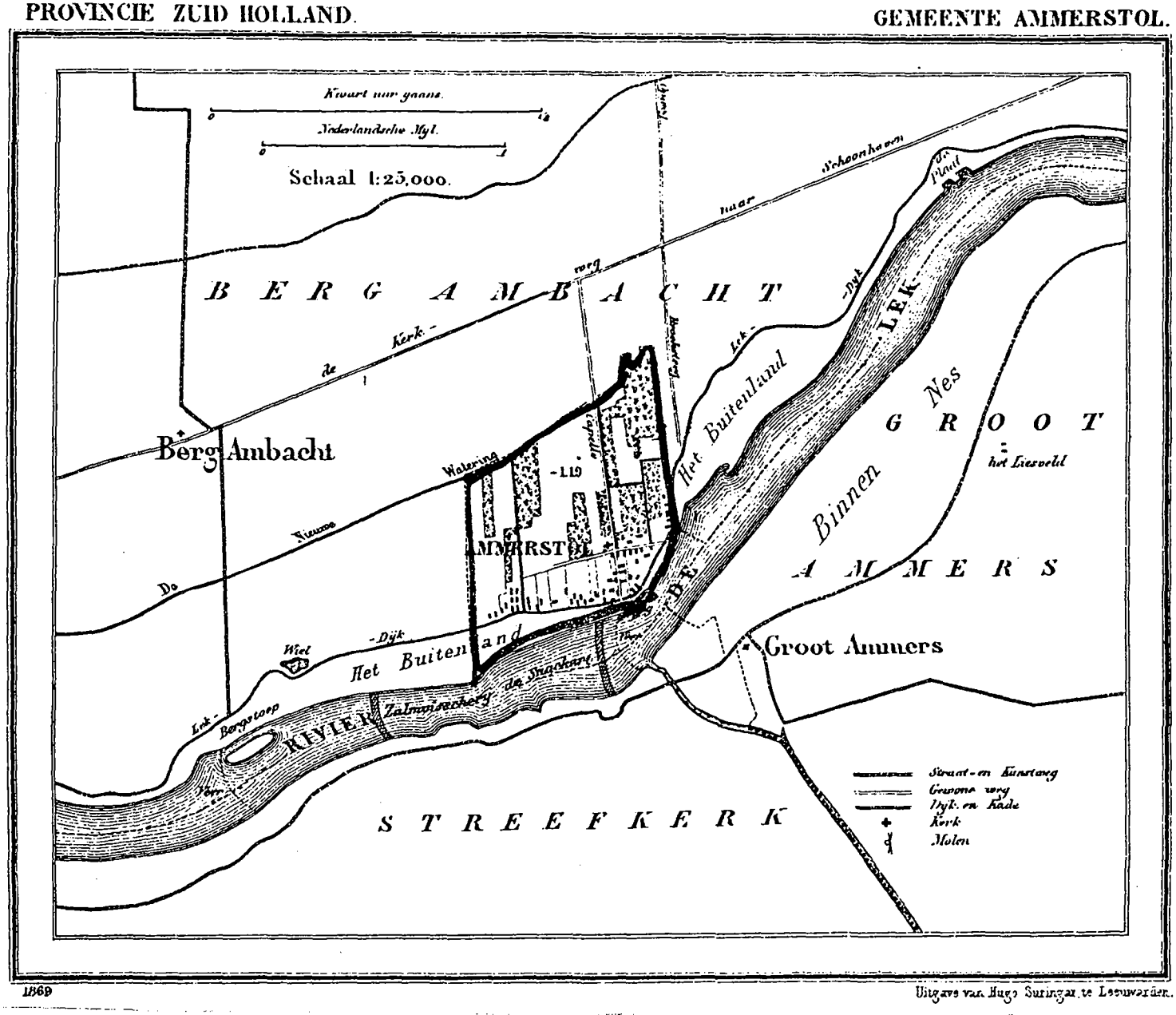

Figuur 2b. Ammerstol anno 1869. Uit de gemeente-atlas van J. Kuyper (1869).

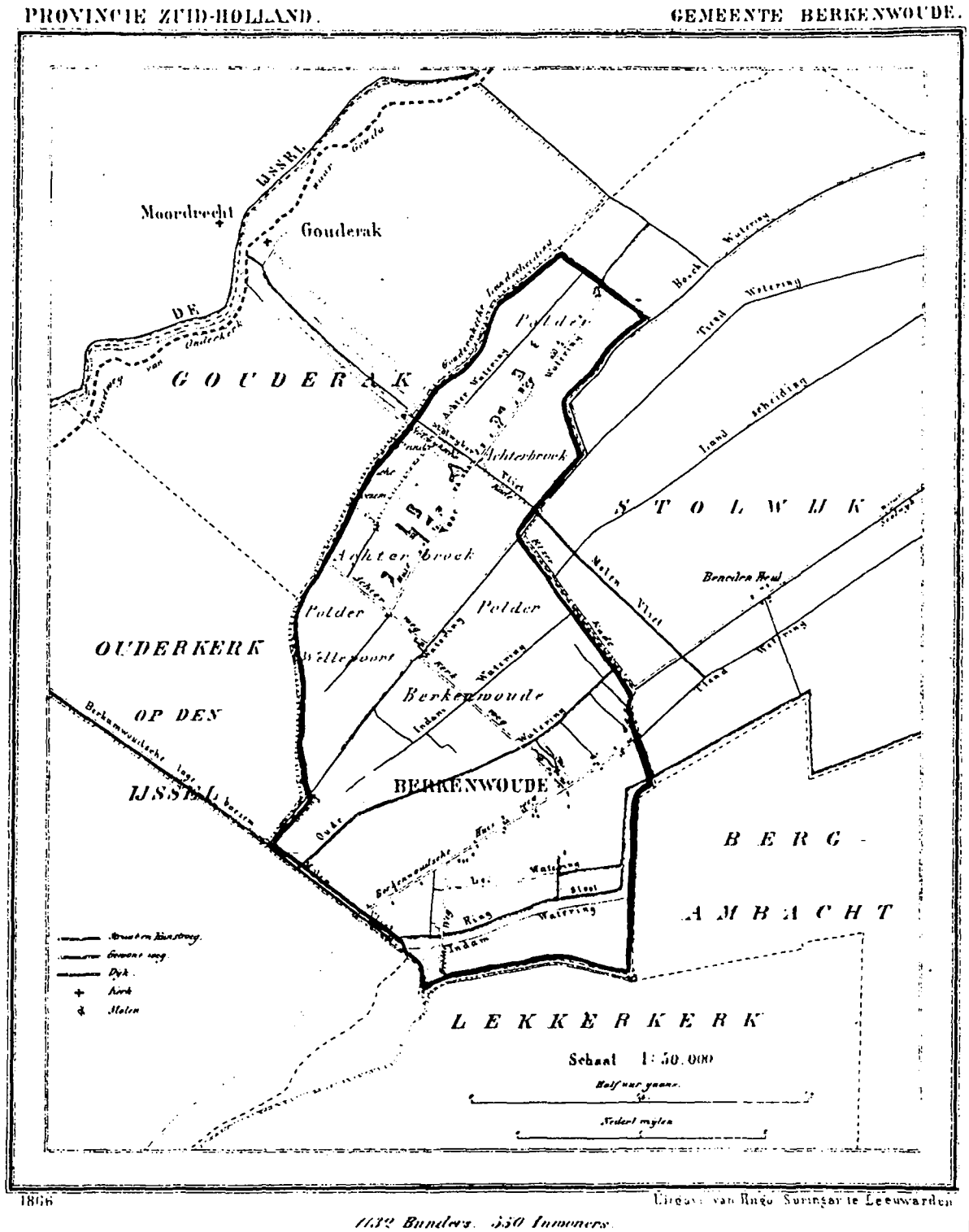

Figuur 2c. Berkenwoude anno 1866. Uit de gemeente-atlas van J. Kuyper (1869).

Figuur 3a. Uitsnede topografische kaart 1:25.000, bladnrs. 482 en 503 (1889/1913).

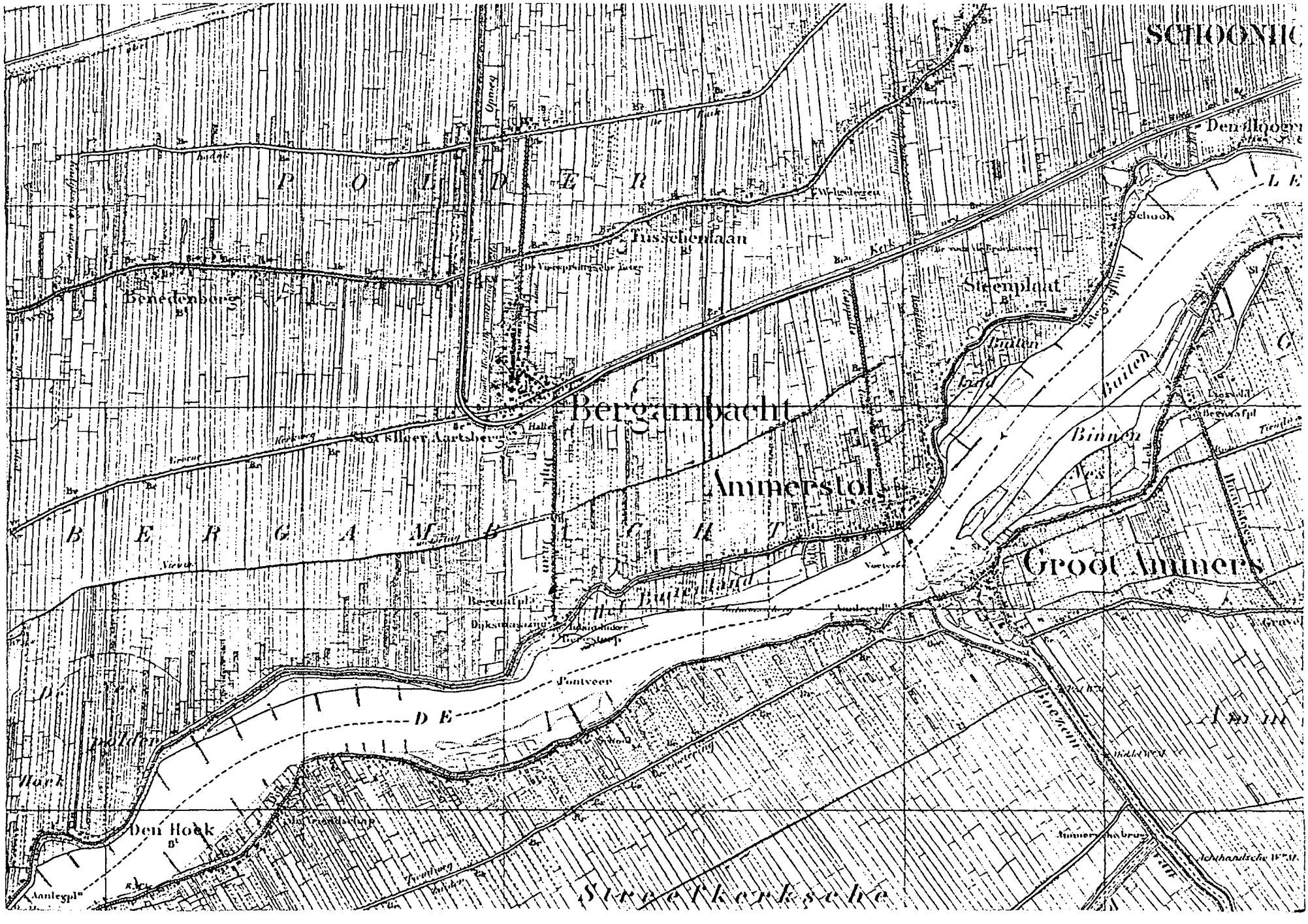

Figuur 3b Uitsnede topografische kaart 1:25.000, bladnr. 504 (1889/1913)

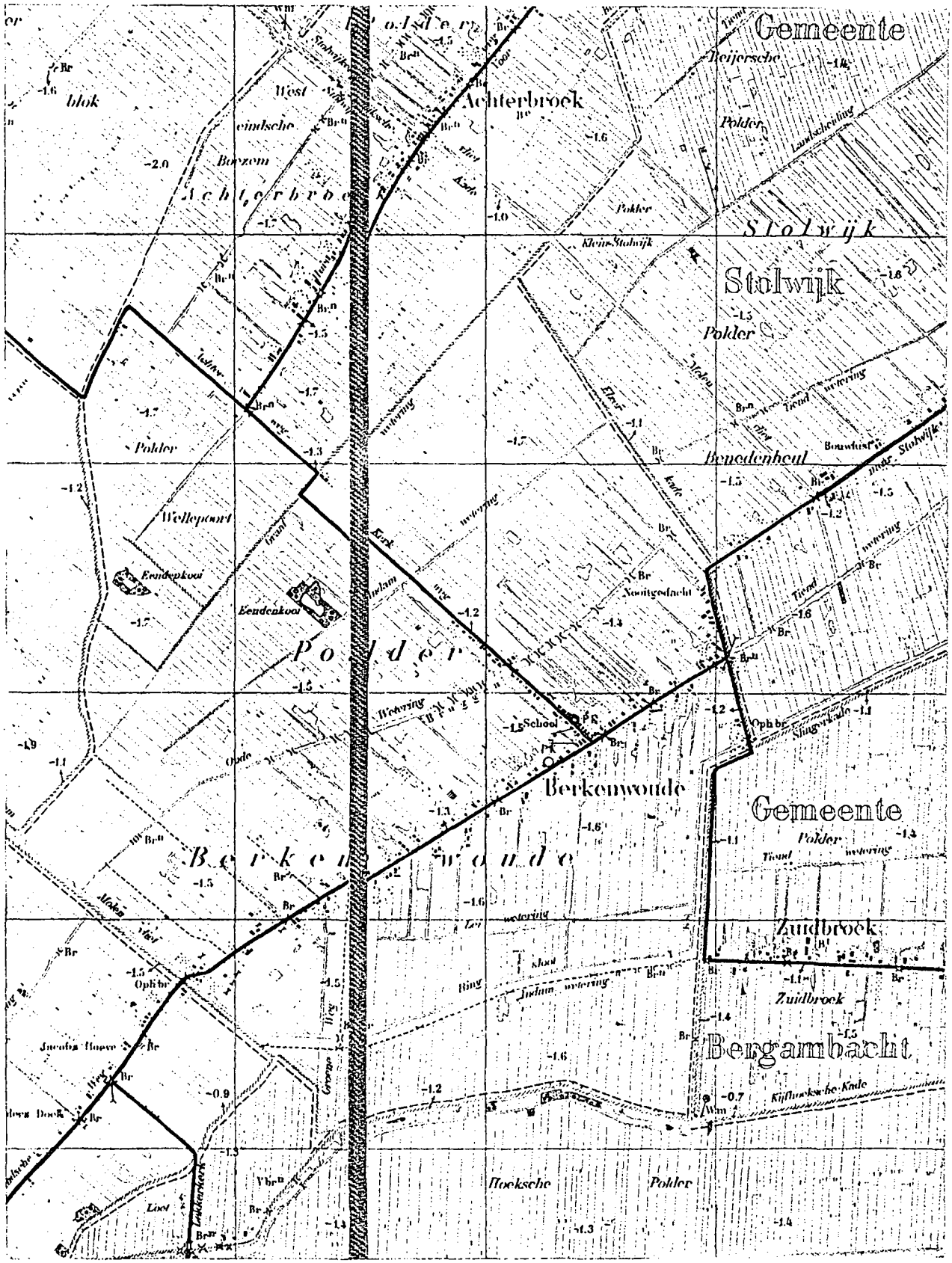

Figuur 4a. Uitsnede topografische kaart 1:25.000, bladnr. 38A (1936).

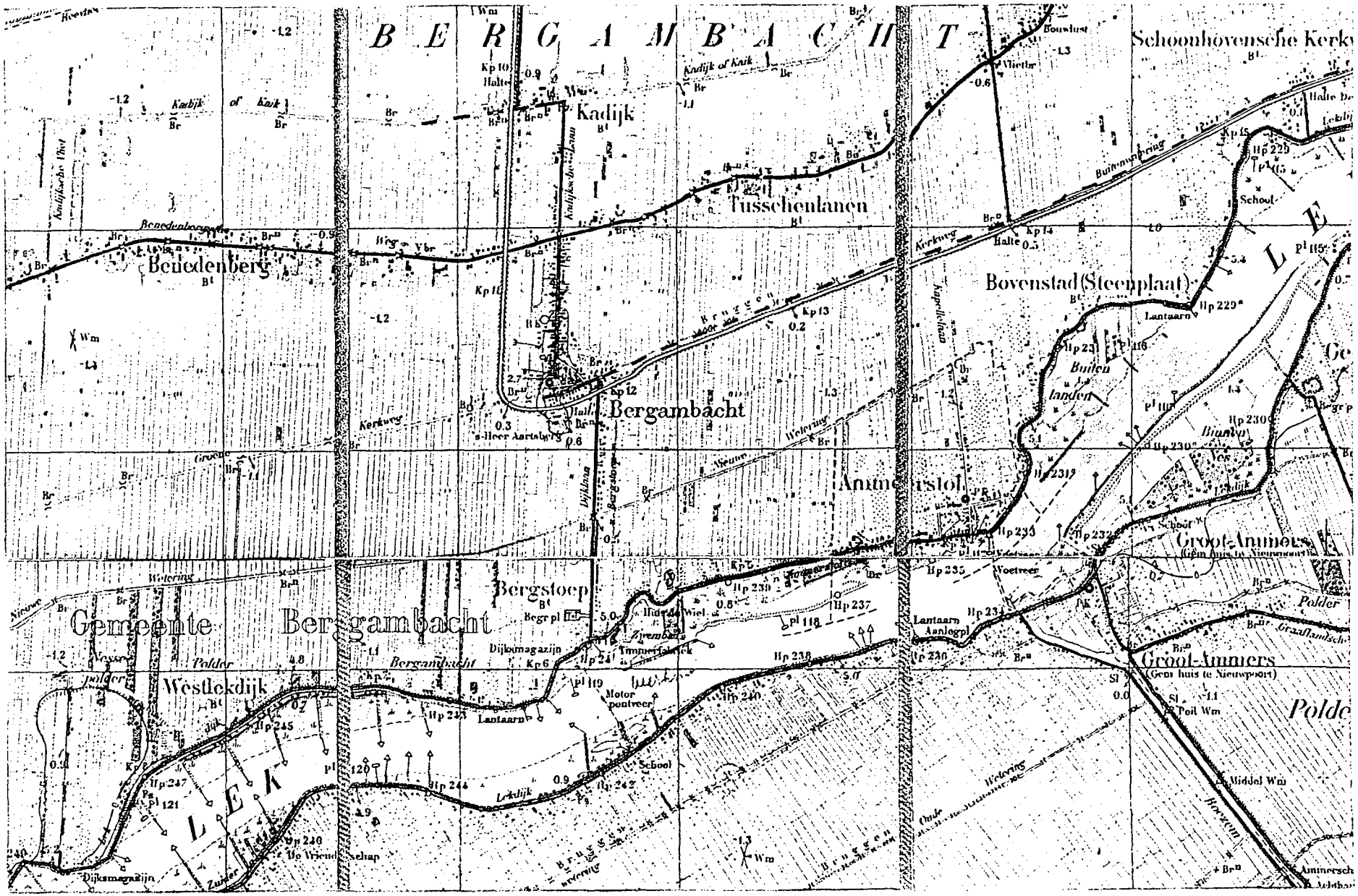

Figuur 4b. Uitsnede topografische kaart 1:25.000, bladnrs. 38B en 38D (1936).

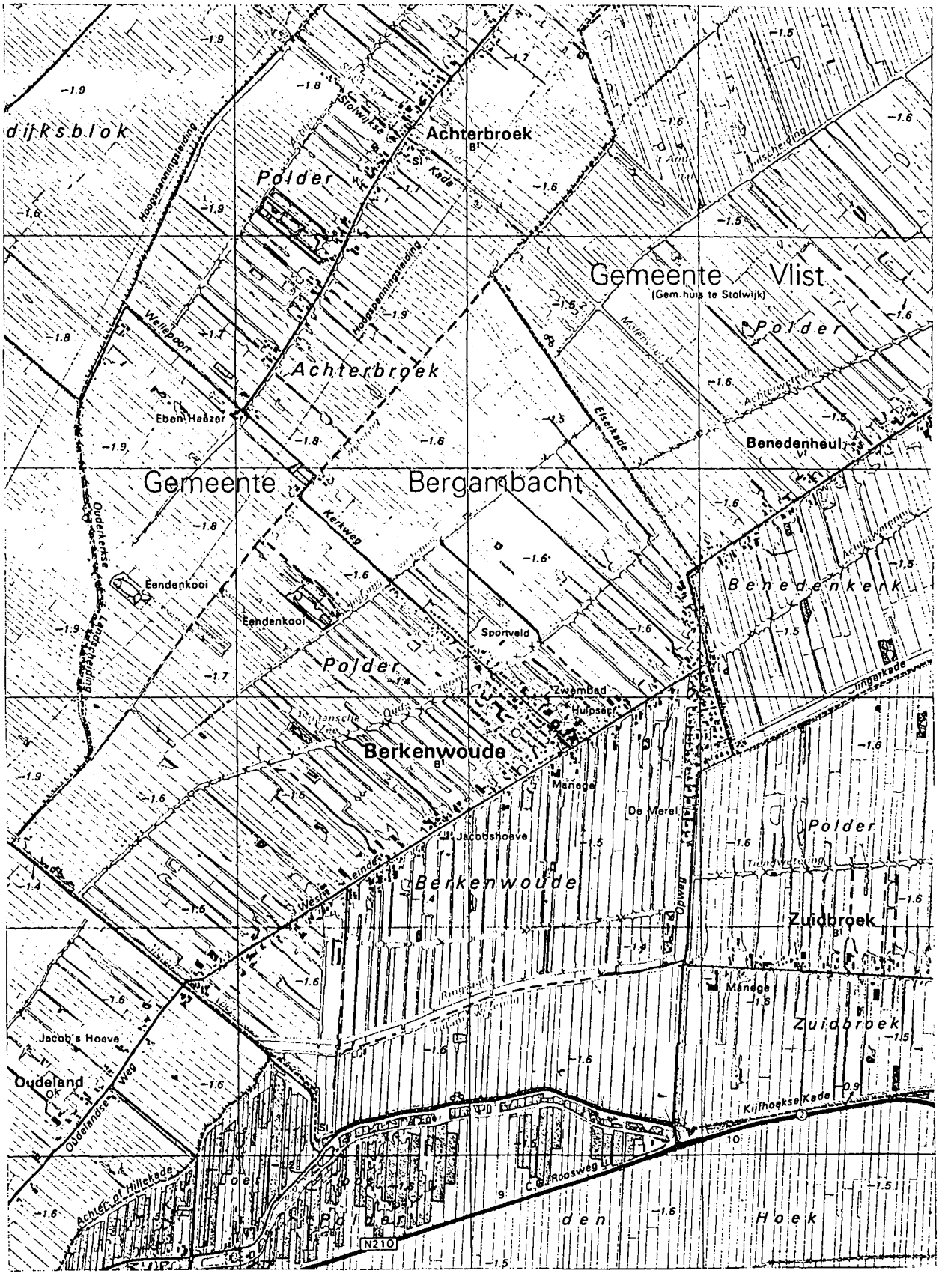

Figuur 5a. Uitsnede topografische kaart 1:25.000, bladnr. 38A (1989).

Figuur 5b. Uitsnede topografische kaart 1:25.000, bladnrs. 38B en 38D (1989).

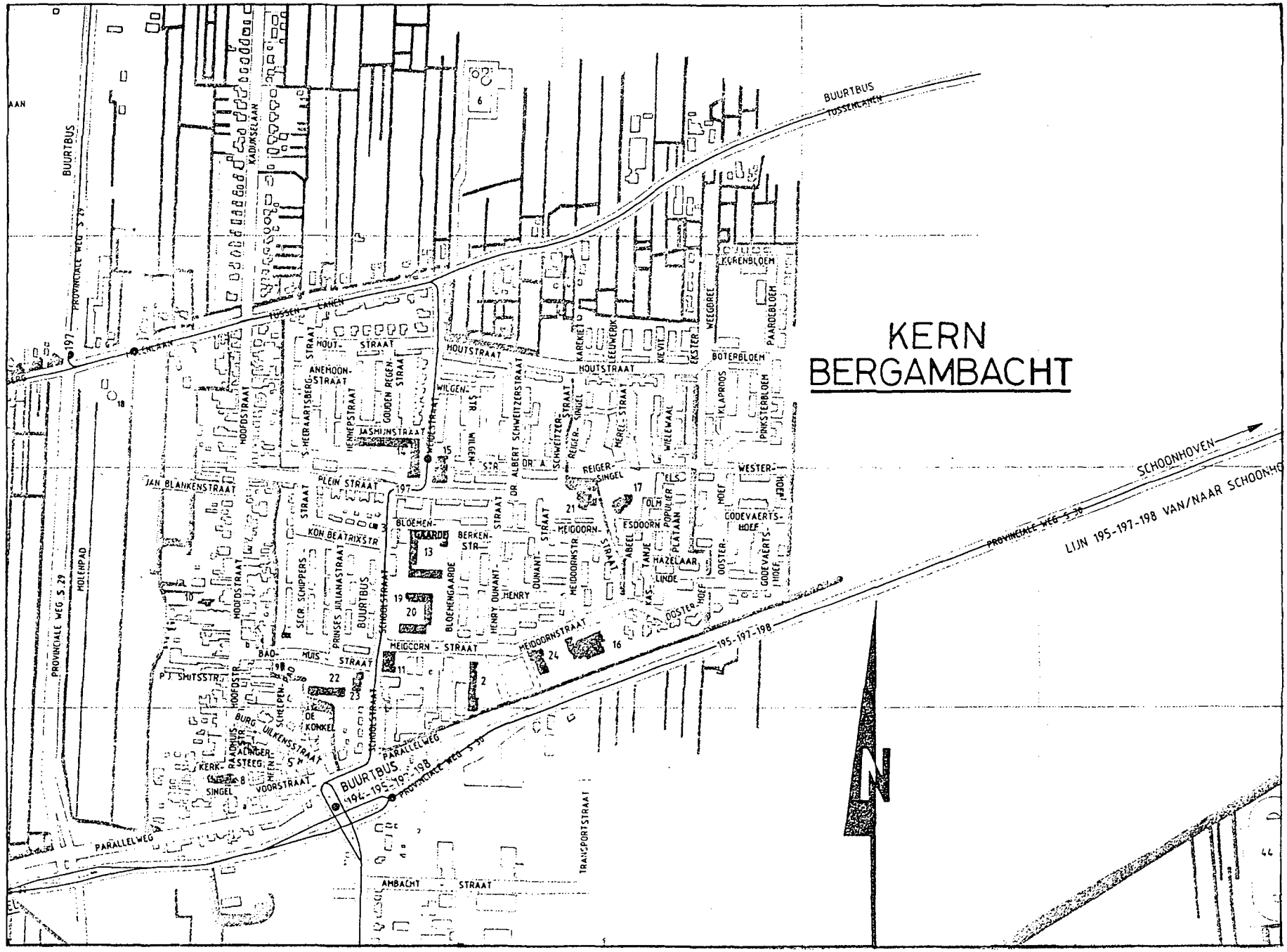

Figuur 6a. Straatnamenkaart Bergambacht.

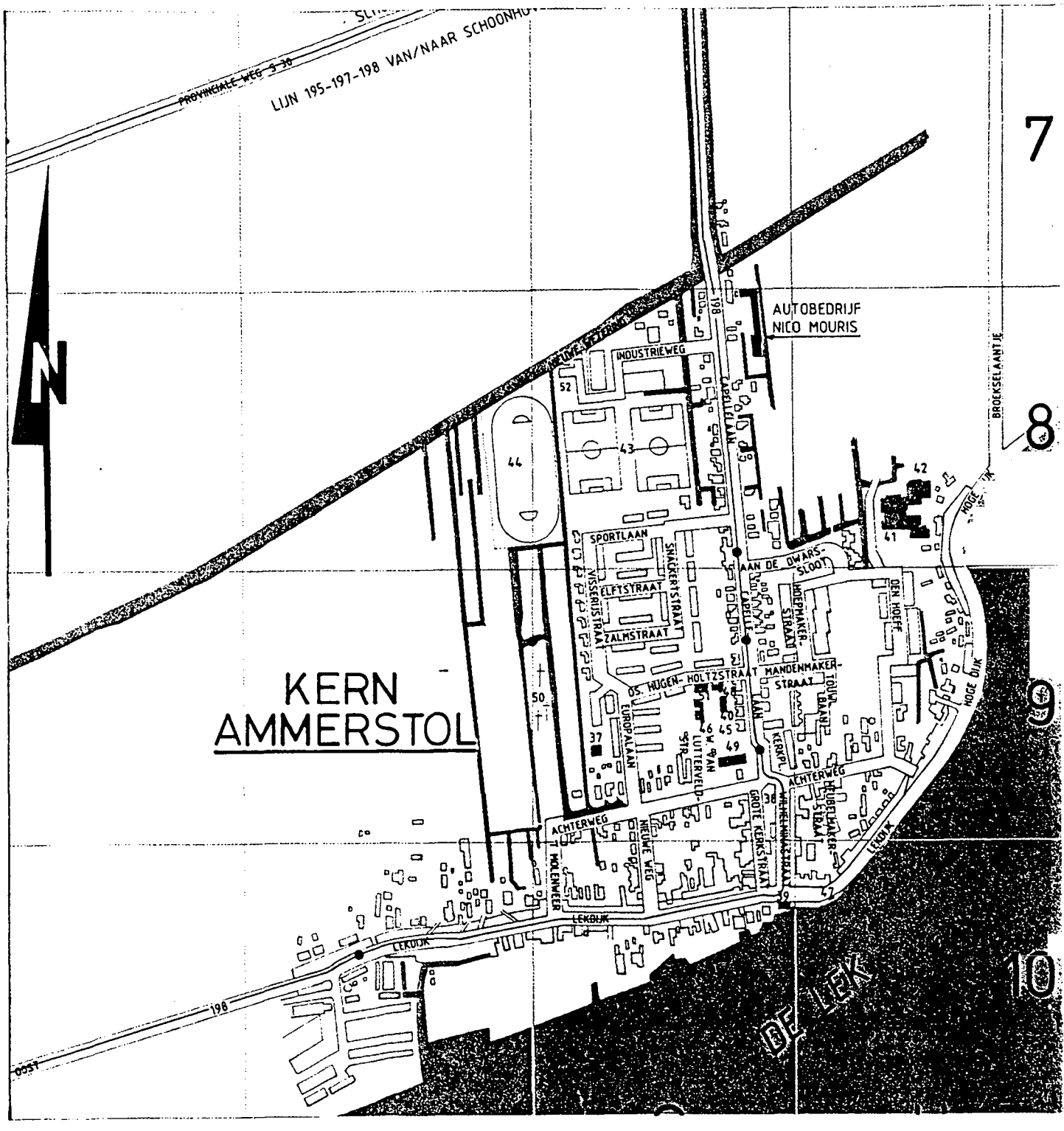

Figuur 6b. Straatnamenkaart Ammerstol.

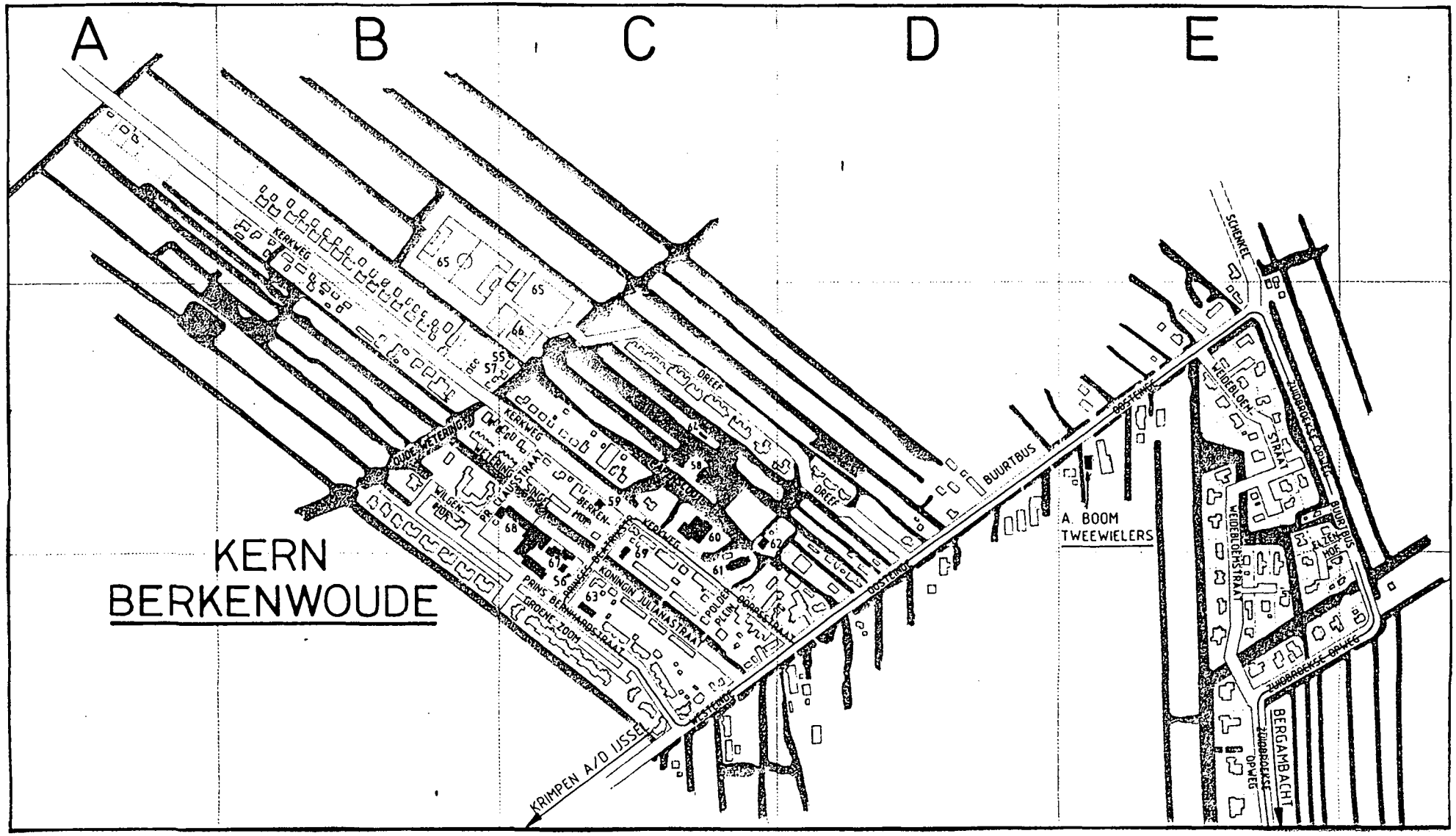

Figuur 6c. Straatnamenkaart Berkenwoude.

LEGENDA BIJ DE KAART VAN DE FUNCTIONEEL-RUIMTELIJKE ONTWIKKELING IN HOOFDLIJNEN

Bestaande kern ± 1850

Omvang kern ± 1945

Terrein gedomineerd door Nijverheid, Handel en Industrie: ±1850 ±1945

Richting van Algemeen-ruimtelijke ontwikkeling

Lineaire ontwikkeling

1900 Weg, eventueel met jaar van opening

1900-1930 Spoorweg met openings- en sluitingsjaar

1900-1930 Lokaalspoorweg of tramweg met openings- en sluitingsjaar

S Spoor-/tramwegstation

Spoor-/tramwegstation opgeheven

1900 Waterloop, eventueel met jaar van opening

Provincie Zuid-Holland kartografie DWM/DRG 90.102/14

Figuur 7. Functioneel-ruimtelijke ontwikkeling van Bergambacht in hoofdlijnen, periode 1850-1945 (voor verklaring zie legenda).

Figuur 7a. Bergambacht anno 1988 (ter vergelijking).

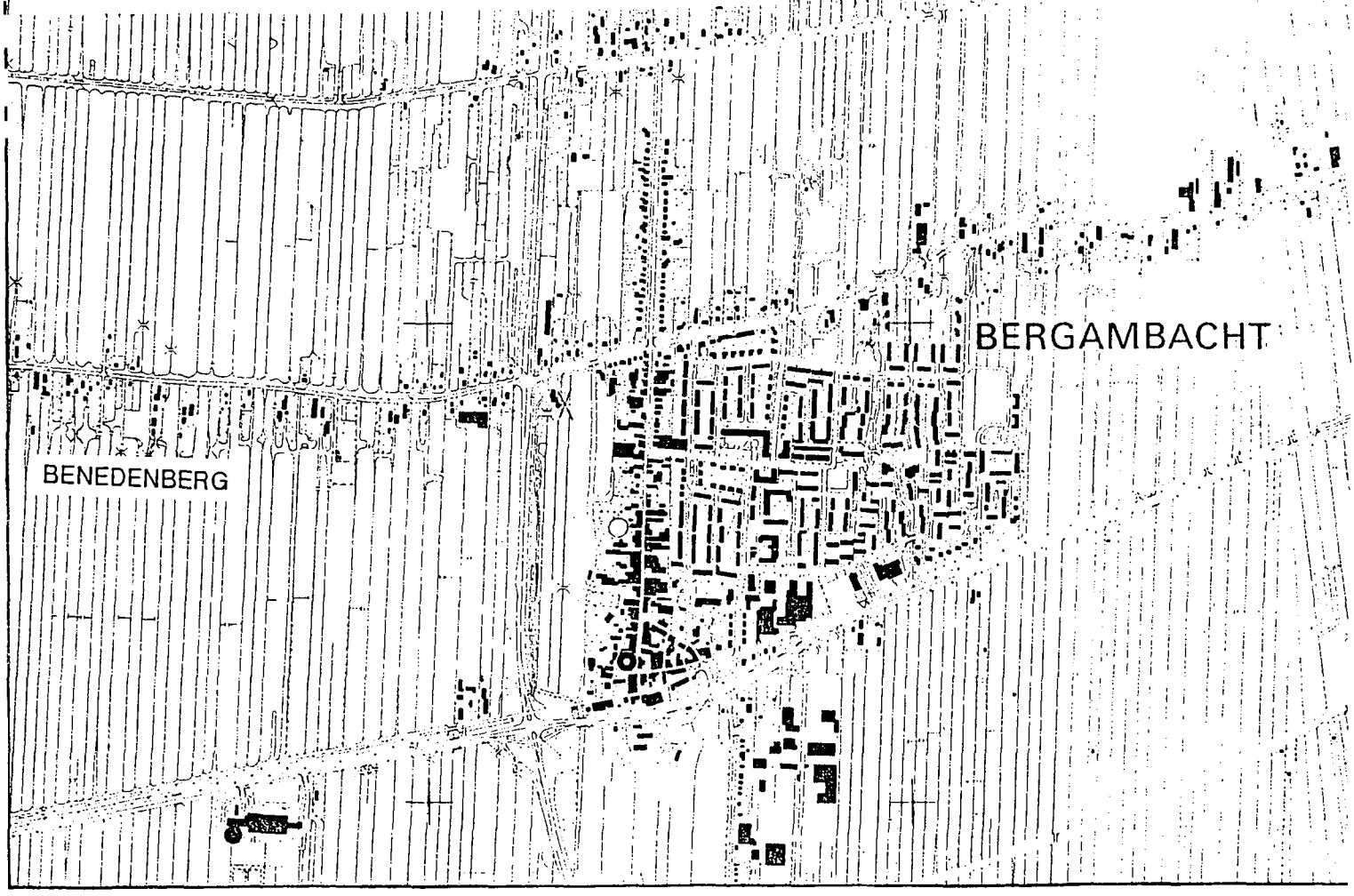

Figuur 8. Functioneel-ruimtelijke ontwikkeling van Ammerstol in hoofdlijnen, periode 1850-1945 (voor verklaring zie legenda).

Figuur 8a. Ammerstol anno 1988 (ter vergelijking).

AMMERSTOL

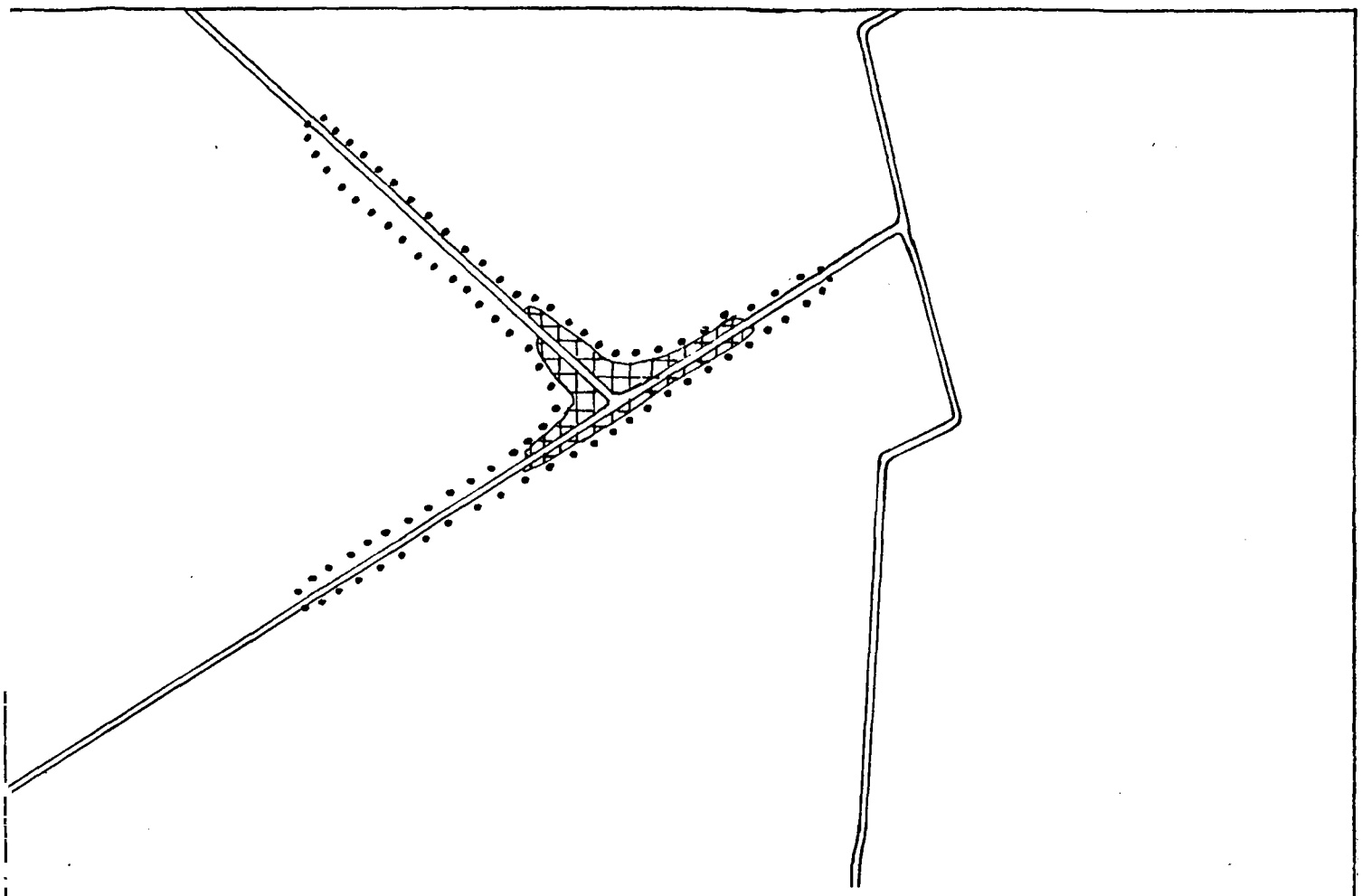

Figuur 9. Functioneel-ruimtelijke ontwikkeling van Berkenwoude in hoofdlijnen, periode 1850-1945 (voor verklaring zie legenda).

Figuur 9a. Berkenwoude anno 1988 (ter vergelijking).

BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK EN STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

1989

E.B. de Snoo - van de Garde

BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK

Inleiding

Het grondgebied van de gemeente Bergambacht wordt gevormd door dat van de kernen Bergambacht, Berkenwoude en Ammerstol.

Ontstaan rond de op een donk gelegen huidige Nederlands Hervormde kerk ontwikkelde de bebouwing van Bergambacht zich langs de huidige Hoofdstraat en Dijklaan. De Dijklaan verbindt het dorp met de Lekdijk in het zuiden. De Hoofdstraat vormt de verbinding met de (evenwijdig aan de rivier lopende) ontginningsas in het noorden, de lijn Zuidbroek-Benedenberg-Tussenlanen-Bovenberg.

Berkenwoude heeft een met name lineaire structuur. Ook hier een ontginningsas: het Oost- en Westeinde, terwijl de Dorpsstraat en de in het verlengde gelegen Kerkweg er haaks op aansluiten. Meer in de richting van het grondgebied van Ouderkerk bevindt zich de ontginningsas van de buurtschap Achterbroek.

De ontginningsassen worden gekenmerkt door smalle wegen, met aan weerszijden weteringen en sloten en rijen knotwilgen. De boerderijen zijn telkens gelegen op de koppen van de kavels en worden bereikt via bruggetjes en dammen.

Ammerstol is - met het buurtschap Bergstoep - een typisch dijkdorp. De bebouwing bevindt zich voornamelijk achter de Lekdijk. Alleen ter hoogte van de dorpskern is aan de dijk bebouwing te vinden. Het stratenpatroon is opvallend fijnmazig. Kenmerkend voor de plaats zijn de vele fruitboomgaarden.

Dorpsbebouwing

In de gemeente Bergambacht is de bebouwing uit de periode 1800-1945 voornamelijk het resultaat van verdichting. Van planmatige uitbreidingen of complexen is eigenlijk geen sprake. Alleen te noemen zijn drie blokjes woningen aan de Dijklaan (nrs. 138/72) uit circa 1915. In de kern Ammerstol zijn karakteristiek de achter de dijk gelegen langhuizen onder zadeldaken, zoals bijvoorbeeld Lekdijk 112 (circa 1880).

Bijzondere bebouwing

Van de bijzondere bebouwing behoeven vermelding het gemeentehuis van Bergambacht aan de Raadhuisstraat (1894), het voormalige raadhuis van Berkenwoude aan de Dorpsstraat (1860) en dat van Ammerstol aan de Lekdijk (circa 1935-1940). De Nederlands Hervormde kerk van Ammerstol dateert uit 1880. Uit 1888 dateert het voormalige schoolgebouw van Ammerstol (nu accufabriek) aan de Hogedijk. Het voormalige post- en telegraafkantoor van Ammerstol, Lekdijk 128/30, is eveneens nog aanwezig, maar bevindt zich in slechte staat. Monumentale woonhuizen zijn te vinden in de kern Bergambacht: Hoofdstraat 76 (circa 1880) en 139 (1894).

Van cultuurhistorische waarde is ook het graf van de burgemeestersfamilie Smits op de algemene begraafplaats aan de Dijklaan. Vanaf 1834 leverde deze familie een aantal generaties lang de burgemeesters van Ammerstol en Bergambacht.

Boerderijen

De boerderijen hebben veelal een rechthoekige plattegrond en zijn met de kopgevels naar de weg gekeerd. Tevens zijn te vinden de zogenaamde T-huisboerderijen en de boerderijen op L-vormige plattegrond (krukhuizen), met een uitgebouwde opkamer. De stalgedeelten van de rechthoekige boerderijen zijn vaak voorzien van een hooizolder en hebben dan een hogere nok, terwijl de wanden van deze zolders meestal van hout zijn. Afzonderlijke houten (hooi)schuren komen eveneens voor.

Van de rechthoekige boerderijen zijn vermeldenswaardig: Benedenberg 103 (circa 1870), 126 (1880), Zuidbroek 121 (1e helft 19e eeuw), Tussenlanen 29 (3e kwart 19e eeuw), Bovenberg 57 Adriana Wilhelminahoeve (circa 1870), 77 (circa 1870-1880) en Dorpsstraat 1 te Berkenwoude (circa 1900-1905). Benedenberg 42 is een T-huisboerderij uit de eerste helft van de vorige eeuw. Krukhuizen zijn Zuidbroek 123 (midden 19e eeuw) en Tussenlanen 40/2 (circa 1800). Bovenberg 68 (begin 19e eeuw) is een krukhuis met aan de tweede, achterste, dwarsuitbouw een eveneens dwars geplaatste houten (hooi)schuur uit 1762. Achterbroek 47, een rechthoekige boerderij, heeft eveneens een dwars geplaatste houten schuur.

Ten slotte is vermeldenswaardig de voormalige boerderij Dijklaan 3, met een poortgebouwtje direct aan de straat, Dijklaan 1. Deze gebouwen dateren uit circa 1915 en zijn gelegen op het voormalige kasteelterrein, waarvan nog resteren de 18e eeuwse postamenten van het toegangshek.

Objecten van bedrijf en techniek

Slechts enkele objecten van bedrijf en techniek springen in het oog. Dit zijn de korenstellingmolen De Arend uit 1869, het gemaal aan de Lekdijk-west uit 1929 en de watertoren aan de Dijklaan uit de jaren 30. Aan de provinciale weg staat een Amerikaanse windmolen uit 1922.

STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

Van de gemeente Bergambacht is geen stedebouwkundige typologie gemaakt, omdat er in de periode 1800-1945 alleen verdichting en uitbreiding van de kernen langs de reeds aanwezige structuur heeft plaatsgevonden.